

Л.С. ФІЛАНОВА

ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

*для здобувачів вищої освіти педагогічних університетів
за спеціальностями: 013 Початкова освіта; 016 Спеціальна освіта*

Харків–2021

УДК 37.011.3-051(075.8)

Автор: Філатова Лада Семенівна

Рецензенти:

Пальшкова І. О. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогічних технологій початкової освіти Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського

Шпак В. П. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри початкової освіти Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Філатова Л. С.

Педагогічна майстерність : навчальний посібник для здобувачів вищої освіти педагогічних університетів за спеціальностями 013 Початкова освіта; 016 Спеціальна освіта. Харків : ХНПУ, 2021. 90 с.

У навчальному посібнику розкрито загальні засади педагогічної майстерності вчителя. Головна увага зосереджена на сутності, елементах педагогічної майстерності, головних шляхах її формування. Схарактеризовано специфіку й особливості спілкування в педагогічній діяльності. Висвітлено майстерність вирішення конфліктів та профілактики булінгу в закладах освіти.

Посібник буде корисним студентам педагогічних університетів за спеціальностями: 013 Початкова освіта; 016 Спеціальна освіта, викладачам і вчителям-початківцям.

*Рекомендовано вченою радою
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди
Протокол № 3 від 29.03.2021 р.*

Видано за рахунок автора

УДК 37.011.3-051(075.8)

Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди, 2021
Філатова Л. С. 2021

ЗМІСТ

Вступ.....	6
МОДУЛЬ 1. ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ УЧИТЕЛЯ	
<i>Розділ 1. Педагогічна діяльність і педагогічна майстерність.....</i>	9
1. Виникнення та становлення педагогічної професії, її своєрідність, перспективи розвитку.....	9
2. Сутність педагогічної діяльності: структура, функції, види.....	11
3. Базові компетентності вчителя початкових класів.....	13
4. Роль учителя початкових класів у сучасному суспільстві. Професіограма вчителя початкових класів.....	14
Завдання для самоаналізу та самоконтролю.....	16
Завдання для самостійної роботи студентів.....	16
Рекомендована література.....	16
<i>Розділ 2. Педагогічна майстерність учителя та її елементи.....</i>	18
1. Поняття педагогічної майстерності, її компоненти.....	18
1.1. Гуманістична спрямованість.....	20
1.2. Професійна компетентність.....	20
1.3. Педагогічні здібності.....	20
1.4. Педагогічна техніка.....	21
1.4.1. Зовнішня техніка вчителя.....	22
• Культура зовнішнього вигляду вчителя.....	22
• Пантоміміка (постава, хода).....	23
• Жести, їх класифікація.....	23
• Міміка (вираз обличчя, посмішка).....	24
• Візуальний контакт.....	25
• Тактильна комунікація (дотики).....	26
• Міжособистісний простір.....	27
1.4.2. Внутрішня техніка вчителя.....	28
• Шляхи досягнення емоційної саморегуляції.....	29
• Арт-терапія, її види.....	30
• Професійне вигорання вчителя: сутність, причини, стадії, шляхи подолання.....	34
2. Рівні оволодіння педагогічною майстерністю.....	37
Завдання для самоаналізу та самоконтролю.....	38
Завдання для самостійної роботи студентів.....	38
Рекомендована література.....	39

<i>Розділ 3. Педагогічна культура вчителя.....</i>	41
1. Педагогічна культура вчителя, її функції та компоненти.....	41
2. Шляхи та засоби розвитку педагогічної культури.....	44
Завдання для самоаналізу та самоконтролю.....	45
Завдання для самостійної роботи студентів.....	45
Рекомендована література.....	46
<i>Розділ 4. Педагогічна майстерність як мистецька дія.....</i>	47
1. Педагогіка – це мистецтво? Система К. С. Станіславського та її роль у формуванні педагогічної майстерності вчителя.....	47
2. Спільне та відмінне в театральній і педагогічній майстерності.....	49
Завдання для самоаналізу та самоконтролю.....	51
Завдання для самостійної роботи студентів.....	51
Рекомендована література.....	51
<i>Розділ 5. Професійне самовиховання вчителя.....</i>	53
1. Поняття «професійне самовиховання». Структурні компоненти самовиховання.....	53
2. Етапи самовиховання.....	53
3. Методи самовиховання.....	54
4. Прийоми самовиховання.....	55
Завдання для самоаналізу та самоконтролю.....	57
Завдання для самостійної роботи студентів.....	57
Рекомендована література.....	57
МОДУЛЬ 2. МАЙСТЕРНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ	
<i>Розділ 6. Сутність і зміст педагогічного спілкування.....</i>	58
1. Сутність педагогічного спілкування, його особливості.....	58
2. Професійне та непрофесійне педагогічне спілкування.....	59
3. Характер, функції педагогічного спілкування.....	59
4. Типи педагогічного спілкування.....	60
5. Бар'єри, що перешкоджають педагогічній взаємодії, шляхи їхнього усунення.....	60
Завдання для самоаналізу та самоконтролю.....	61
Завдання для самостійної роботи студентів.....	61
Рекомендована література.....	62
<i>Розділ 7. Етапи та стилі педагогічного спілкування.....</i>	63
1. Етапи педагогічного спілкування.....	63
2. Стилi педагогічного спілкування.....	63
3. Комунікативні вміння вчителя.....	65
Завдання для самоаналізу та самоконтролю.....	66

Завдання для самостійної роботи студентів.....	66
Рекомендована література.....	67
Розділ 8. Педагогічна етика. Педагогічний такт.....	68
1. Педагогічна етика вчителя, її категорії.....	68
2. Педагогічний такт, його складники.....	70
3. Умови оволодіння педагогічним тактом.....	71
Завдання для самоаналізу та самоконтролю.....	72
Завдання для самостійної роботи студентів.....	72
Рекомендована література.....	73

МОДУЛЬ 3. МАЙСТЕРНІСТЬ ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТІВ ТА ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ

Розділ 9. Педагогічні конфлікти: профілактика та вирішення.....	74
1. Поняття конфлікту, життєвий цикл конфлікту.....	74
2. Сутність педагогічного конфлікту, причини виникнення, класифікація.....	76
3. Стратегії поведінки сучасного педагога в конфліктних ситуаціях...	77
4. Методи вирішення педагогічного конфлікту.....	79
5. Технології вирішення конфлікту.....	79
Завдання для самоаналізу та самоконтролю.....	80
Завдання для самостійної роботи студентів.....	80
Рекомендована література.....	81
Розділ 10. Попередження та протидія булінгу (цькуванню) в закладах освіти.....	82
1. Поняття булінгу (цькування), фази розвитку, форми.....	82
2. Причини виникнення булінгу (цькування).....	83
3. Учасники булінгу (цькування).....	83
4. З'ясування обставин випадку булінгу (цькування).....	85
5. Заходи з протидії булінгу (цькуванню) для дітей молодшого шкільного віку.....	85
6. Профілактика булінгу (цькування) в закладах освіти.....	86
Завдання для самоаналізу та самоконтролю.....	87
Завдання для самостійної роботи студентів.....	87
Рекомендована література.....	87
Додатки.....	89

ВСТУП

Сьогодні в Україні позначено цілою низкою життєво важливих змін: реформуванням провідних галузей, розбудовою нової економічної системи, інтеграцією до європейської спільноти та глобалізацією більшості суспільних процесів. За таких умов змінюються особистісні, професійні, моральні цінності молоді, а значить освіта має реагувати на них швидко, адекватно і якісно, що висуває нові вимоги до особистості педагога. Однак як би не змінювався світ, як би він не трансформовався, не розробляв технічних інновацій, не зникає запит на словесні методи навчання, живе спілкування в освітньому процесі та високу педагогічну майстерність того, хто входить у сучасну аудиторію.

Педагогічна майстерність виявляється у високому рівні оволодіння педагогічною діяльністю на основі комплексу спеціальних компетентностей, професійно важливих якостей особистості, що дозволяють педагогу ефективно керувати освітньою діяльністю учнів та здійснювати цілеспрямовану педагогічну взаємодію та вплив. Педагог-майстер – це зразок фахівця високої культури, який глибоко знає свій предмет, добре розуміється на питаннях загальної та вікової психології, досконало володіє методиками виховання й навчання. А головне – здатен до саморозвитку, навчання упродовж життя, духовного збагачення й відкритого спілкування з кожним учнем. В епоху широкого запровадження інформаційних технологій, величезного потоку інформації, «кліпового мислення» саме вчитель стає організатором такого навчального процесу, в якому кожному цікаво і комфортно.

Метою вивчення навчальної дисципліни «Педагогічна майстерність» є усвідомлення суті педагогічної майстерності, стимулювання потреби професійного саморозвитку, розвиток педагогічних здібностей та вироблення навичок професійної діяльності майбутнього вчителя початкових класів.

Завдання вивчення навчальної дисципліни «Педагогічна майстерність» полягають: узабезпеченні розуміння студентами сутності характеристик педагогічної діяльності, складників педагогічної майстерності та умінь адекватно визначати рівень їх розвитку, визначення провідних напрямів організації педагогічної взаємодії на засадах гуманності, толерантності, полісуб'єктності, ненасилля, що є провідною ідеєю освітньої ідеології педагогіки XXI століття: навчання студентів аналізу педагогічних ситуацій на основі теоретичних засад професійної педагогічної взаємодії; розвиток умінь студентів професійно грамотно конструювати і реалізувати педагогічну взаємодію (під час розповіді, бесіди, фрагменту заняття), обираючи доцільні засоби для забезпечення її ефективності; забезпечення орієнтування студентів у системі вправ для розвитку власної педагогічної майстерності, їх стимулювання до об'єктивного самоаналізу, самоконтролю, самовиховання, постійної праці над своєю

професійною майстерністю; навчання майбутніх вчителів початкових класів володінню технікою управління своїм психічним станом та прийомами налагодження контакту у педагогічній взаємодії.

У результаті вивчення навчальної дисципліни відповідно до освітньої програми формуються такі *загальні програмні компетентності*, як: здатність навчатися й оволодівати сучасними знаннями, зокрема, інноваційними методичними підходами, сучасними системами, методиками, технологіями навчання, розвитку й виховання учнів; чинним нормативним забезпеченням початкової, позакласної та позашкільної освіти тощо; виявляти, ставити та розв'язувати проблеми, зокрема в процесі професійно-педагогічної діяльності педагога, приймати обґрунтовані рішення, працювати автономно; спілкуватися державною мовою на офіційно-діловому рівні; володіти навичками нормативного літературного мовлення (його усною та писемною формою) в різних сферах комунікації. Здатність до розуміння чужих і продукування власних програм комунікативної поведінки, адекватних цілям, сферам, ситуаціям спілкування, активній взаємодії з іншими мовленнєвими суб'єктами. Уміння володіти різними стилями мовленнєвого спілкування в ситуаціях запобігання та врегулювання конфліктів; діяти на основі принципів і норм етики, правил культури поведінки у стосунках із дорослими й дітьми на основі загальнолюдських та національних цінностей, норм суспільної моралі; дотримуватися принципів педагогічної етики; здатність до ефективної міжособистісної взаємодії; зокрема здатність успішно взаємодіяти з керівництвом, колегами, учнями та їхніми батьками; володіння алгоритмами конструктивного розв'язання педагогічних конфліктів; працювати в команді, здатність до співпраці, групової та кооперативної діяльності; бути критичним і самокритичним, наполегливим щодо поставлених завдань і взятих на себе зобов'язань; здатність до адаптації в професійно-педагогічному середовищі та до діяльності в нових ситуаціях, зокрема тих, що передбачають навчання, розвиток і виховання молодших школярів, спілкування з їхніми батьками, комунікації з адміністрацією закладу освіти й колегами тощо.

У результаті вивчення навчальної дисципліни відповідно до освітньої програми формуються такі *фахові програмні компетентності*, як: здатність організувати освітній процес у Новій українській школі як цілісну систему формування особистості дитини молодшого шкільного віку у взаємозв'язку всіх його компонентів (мети і завдань, чинників впливу, закономірностей і принципів, методів, прийомів, засобів, форм навчання і виховання, діагностики й корекції результатів); застосовувати комунікативні знання, вміння, навички, настанови, стратегії й тактики комунікативної поведінки; здатність до виховання і розвитку учнів в освітньому середовищі та родині, організації співпраці з батьками та заінтересованими особами в різних формах взаємодії; усвідомлювати рівень власних досягнень, розуміти необхідність постійного підвищення особистісного розвитку, здійснювати самооцінку, систематично вдосконалювати свої фахові компетенції, визначати напрям особистісного розвитку.

У результаті опанування змісту навчальної дисципліни здобувачі мають досягнути таких *програмових результатів навчання*: володіти законодавчою базою щодо завдань, цілей, принципів, засад функціонування початкової освіти в Україні; знати нормативно-правові документи, що регламентують діяльність ЗЗСО; напрями діяльності вчителя; права і обов'язки суб'єктів освітнього процесу ЗЗСО; обсяг і функції роботи вчителя; сучасні концепції, завдання, зміст, методи, організаційні форми і засоби початкової освіти; особливості та інструментарій психолого-педагогічного супроводу освітнього процесу; методи діагностики та корекції психофізичного розвитку дітей молодшого шкільного віку; уміти аналізувати і застосовувати сучасні підходи до навчання, розвитку, виховання й соціалізації молодших школярів, що визначені Державним стандартом початкової освіти, Концепцією «Нова українська школа»; організовувати освітній процес як цілісну систему формування особистості дитини молодшого шкільного віку у взаємозв'язку всіх його компонентів (мети і завдань, чинників впливу, закономірностей і принципів, методів, прийомів, засобів, форм навчання і виховання, діагностики й корекції результатів); реалізувати педагогіку партнерства між усіма учасниками освітнього процесу – у спільній діяльності вчителя й учнів, учителя і батьків; демонструвати знання типів дитячих колективів, різних форм позаурочної виховної роботи, сутності виховання дитини в сім'ї та обирати оптимальні способи згуртування колективу, розробляти проекти виховних заходів, вибирати оптимальні форми співпраці (взаємодії) вчителя з батьками; планувати та організовувати взаємодію з батьками молодших школярів засобами різних методів, форм співпраці та надавати їм консультативну допомогу щодо сімейного виховання; уміти орієнтуватися в інформаційному просторі, отримувати інформацію та оперувати нею відповідно до власних потреб і вимог сучасного суспільства знань, вміти використовувати відповідні інтернет-ресурси, програмне забезпечення (електронні підручники, комп'ютерні програми) для організації ефективного освітнього процесу у школі I ступеня та самоосвіти, проектувати завдання власної професійної діяльності, приймати самостійні рішення щодо їхнього розв'язання та критично оцінювати одержувані результати; самостійно здобувати знання і розвивати свої професійні навички, використовуючи різні інформаційні джерела, прогнозувати, діагностувати та застосувати профілактику професійного «вигорання» тощо.

Сподіваємося, що цей посібник стане в нагоді студентам, викладачам, учителям-практикам, батькам, усім, хто цікавиться питаннями організації успішного освітнього процесу.

МОДУЛЬ 1.

ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ УЧИТЕЛЯ

Розділ 1.

Педагогічна діяльність і педагогічна майстерність

План:

1. Виникнення та становлення педагогічної професії, її своєрідність, перспективи розвитку.
2. Сутність педагогічної діяльності: структура, функції, види.
3. Базові компетентності вчителя початкових класів.
4. Роль учителя початкових класів у сучасному суспільстві. Професіограма вчителя початкових класів.

Завдання для самоаналізу та самоконтролю.

Завдання для самостійної роботи студентів.

Рекомендована література.

1. Виникнення та становлення педагогічної професії, її своєрідність, перспективи розвитку

Професія – це певний вид трудової діяльності, який характеризується сукупністю вимог до людини. Кожен вид діяльності людини має такі компоненти:

- предмет праці;
- мета праці;
- знаряддя та умови праці (діяльності).

Відповідно до цих компонентів і окреслюється класифікація професій, які використовуються під час професійного самовизначення.

Існує 5 типів професій, розподілених за першою ознакою – предметом праці (рис. 1.1).

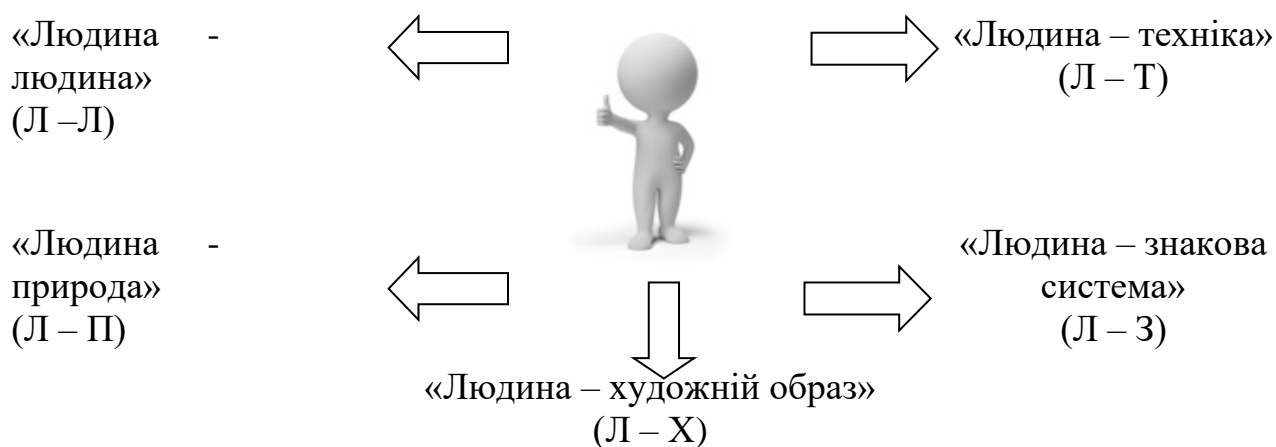

Рис. 1.1. Типи професій

Типи професій

Назва типу	Предмет (об'єкт) праці	Приклади професій (спеціальностей)
«Людина - природа» (Л – П)	Тваринні й рослинні організми, біологічні процеси	Зоотехнік, агроном, городник, біолог, лаборант хіміко-бактеріологічного аналізу
«Людина – техніка» (Л – Т)	Технічні об'єкти (механізми, машини, верстати), матеріали, види енергії, об'єкти неживої природи (грунти, води, надра)	Інженер-геолог, машиніст бульдозера, столяр, ткач, швачка-мотористка, токарь, слюсар, металург, архітектор, годинникар, радіомеханік з ремонту телевізорів, водій, пілот, кухар, пекар, електрозварювальник
«Людина - людина» (Л – Л)	Люди	Вихователь дитячого садка, учитель, продавець, перукар, менеджер, екскурсивод, диригент, офіціант, лікар, медична сестра, стюардеса
«Людина – знакова система» (Л – З)	Умовні знаки, коди, цифри, мови	Перекладач, секретар-друкарка, літературний редактор, касир, програміст, бухгалтер, кресляр, топограф, конструктор
«Людина – художній образ» (Л – Х)	Художній образ, способи його побудови	Артист, композитор, письменник, поет, музикант, оформлювач, візажист, конструктор-модельєр одягу/взуття

Виходячи з цього педагогічна професія належить до типу Людина – Людина, головний зміст праці якої – взаємодія між людьми.

Педагогічна професія – одна з найдавніших, вона виникла на ранніх етапах розвитку людства у зв'язку з потребою передавати набутий досвід. Необхідність підготовки нових поколінь до трудової діяльності зумовила появу професії педагога, представникам якої доручалось передавати знання, навчати володіти знаряддями праці.

Дізнатися про становлення і розвиток педагогічної професії, першу згадку про школу; з'ясувати хто такі дидакалі (грец. διδάσκαλος) і де відкрили перші школи можна за QR(<https://pidruchniki.com/11530818/pedagogika/stanovlennya-rozvitok-pedagogichnoyi-profesiyi>).

Своєрідність педагогічної професії полягає в тому, що її змістом є гуманно-демократичні взаємини між дорослими та дітьми. Щоб побудувати такі взаємовідносини педагогові потрібно, з одного боку, пізнавати та розвивати власні здібності, формулювати загальні та фахові компетентності, а з іншого боку, щоб організувати педагогічну діяльність, потрібно добре знати та уявляти діяльність учнів та чинників, від яких вона залежить.

Перспективами розвитку професії вчителя є забезпечення умов для отримання якісної освіти кожним громадянином як основи розвитку особистості, суспільства нації, держави, запоруки майбутнього України та сприяння професійному самовдосконаленню, саморозвитку, самореалізації особистості педагога.

2. Сутність педагогічної діяльності: структура, функції, види

Професійна діяльність педагога – це особливий вид соціальної діяльності, спрямований на передачу від старшого покоління молодшому накопиченого людством: досвіду, культури, створення умов для їх особистісного розвитку і підготовки до виконання певних соціальних ролей у суспільстві.

Так, **структура педагогічної діяльності** містить низку елементів: **мету, мотиви, об'єкт, суб'єкт, функції, засоби та результат**.

Мета – це зміни, які прогнозує педагог у розвитку особистості учня в процесі навчання та виховання, які завжди віддалені, тому мету потрібно конкретизувати в завданнях сьогодення [5].

Мотиви педагогічної діяльності – це внутрішні імпульси, що спонукають педагога до професійної діяльності. Вони можуть бути зовнішніми і внутрішніми. Внутрішні мотиви пов'язані зі змістом педагогічної діяльності і ґрунтуються на потребі у спілкуванні з учнями. Зовнішня мотивація зумовлена чинниками, які не мають безпосереднього зв'язку з професійною діяльністю. Мотивувати вчителя можуть ідеали, професійні інтереси, переконання, соціальні установки або професійні цінності [9].

Структурними елементами педагогічної діяльності є також об'єкт і суб'єкт. **Об'єкт** – це те, на що спрямована діяльність (інформація, що підлягає перебудуванню, зміні). Він пасивний і залежить від активності **суб'єкта** – ініціатора й організатора процесу перетворення. Об'єктом педагогічної діяльності вважається учень. Але особливістю учня є те, що він одночасно виступає і суб'єктом, активним учасником освітнього процесу. Учитель, зазвичай, є суб'єктом педагогічної діяльності, але разом з тим виступає об'єктом, оскільки учні, як активні учасники педагогічного процесу, теж здійснюють свій вплив на педагога, чим спонукають його до певних змін. Важливим завданням учителя у цьому контексті є допомогти дитині стати суб'єктом педагогічної діяльності.

У діяльності вчителя вчені-педагоги (Н. Кузьміна, В. Сластьонін, А. Щербakov) виділяють такі основні **функції**:

- **конструктивну** (відбір і визначення структури навчального матеріалу з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів, дидактичних

принципів, вимог навчальних програм, а також розробка плану освітнього процесу, добір навчального обладнання, створення дидактичних засобів тощо);

- *організаторську* (залучення учнів до різних видів навчальної роботи);

- *комунікативну* (встановлення ефективних взаємин з учнями, їхніми батьками, педагогічним колективом);

- *гностичну* (забезпечення наукового підходу до вивчення педагогічних явищ, дослідження учня й учнівського колективу, навчального процесу та результатів педагогічної діяльності: пошук потрібної інформації, експерименти, аналіз власної практики і досвіду інших учителів);

- *проектну* (визначення близьких та перспективних цілей навчання та виховання, а також засоби їх досягнення).

Успішність педагогічної діяльності великою мірою залежить від використаних засобів, що поділяються на дві групи:

1) матеріальні (обладнання, меблі, ТЗН тощо);

2) нематеріальні (методи, прийоми, форми, види роботи з учнями) [5].

Особливої уваги заслуговує такий компонент педагогічної діяльності як **результат**. Нова українська школа (НУШ) – це ключова реформа Міністерства освіти і науки України, головна мета якої – створити школу, у якій буде приємно навчатись і яка даватиме учням не тільки знання, а й вміння застосовувати їх у житті. Проте, результатом педагогічної діяльності є не лише знання й уміння, а також переконання особистості, її психічні властивості, система стосунків з навколишнім світом. Результати педагогічного впливу виявляються тільки в майбутньому. Учитель, живучи в сьогоденні, вирощує майбутнє [10; 11].

Види педагогічної діяльності (Н. Кузьміна, В. Сластьонін, А. Щербаков):

- ❖ діагностична – пов'язана з вивченням учнів та встановленням рівня їхнього розвитку, вихованості;
- ❖ орієнтувально-прогностична – виражається в умінні вчителя ставити діагноз та визначати напрям майбутньої діяльності, її конкретні цілі й завдання на кожному етапі роботи, прогнозувати її результати;
- ❖ конструктивно-проектувальна – передбачає постійне вдосконалення педагогом методики проведення різних навчально-виховних заходів;
- ❖ організаційна – спрямована на залучення учнів в заплановану роботу та стимулювання їхньої активності.

Особливості педагогічної діяльності:

1. Педагогічна діяльність спрямована не на зміну предметів, а на формування особистості людини, що зростає.

2. Двобічність педагогічної праці: з одного боку, діє вчитель, з іншого, – вихованець. Ця двостороння діяльність утворює єдиний, цілісний процес, який немислимий без участі однієї зі сторін.

3. Педагогічна діяльність є багатовекторним процесом. На особистість дитини одночасно з учителем впливають батьки, товариші, навколишнє середовище.

4. Педагогічна діяльність здійснюється не як вплив суб'єкта діяльності на її об'єкт, а як їх взаємодія – на основі рівності позицій учасників цієї взаємодії.

5. Ефективність педагогічної майстерності визначається особистими якостями педагога [3].

3. Базові компетентності вчителя початкових класів

Сучасні вчителі початкових класів підвищуватимуть свою кваліфікацію за *Типовою освітньою програмою для підвищення кваліфікації педагогічних працівників*, затверджено наказом МОН України від 15.01.2018 № 36 (далі – Програма). Саме в Програмі визначено профіль учителя початкової школи. Профіль, або опис компетентностей, відповідає Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «НУШ» на період до 2029 року, схваленої розпорядженням КМУ від 14.12.2016 № 988.

У Програмі виокремлено основні індивідуально-особистісні та професійно-діяльнісні якості вчителя, яких він має набути для успішного виконання стратегічної мети й завдань реформування початкової освіти.

Таблиця 1.2

Базові компетентності вчителя початкових класів [11]

Компетентності	Сутність
професійно-педагогічна	<ul style="list-style-type: none"> - обізнаність із новітніми науково обґрунтованими відомостями з педагогіки, психології, методик, інноватики для створення освітньо-розвивального середовища, що сприяє цілісному індивідуально-особистісному становленню дітей молодшого шкільного віку; - здатність до продуктивної професійної діяльності на основі розвиненої педагогічної рефлексії відповідно до провідних ціннісно-світоглядних орієнтацій, вимог педагогічної етики та викликів початкової школи;
соціально-громадянська	<ul style="list-style-type: none"> - розуміння сутності громадянського суспільства; - володіння знаннями про права і свободи людини; - усвідомлення глобальних (зокрема й екологічних) проблем людства і можливостей власної участі у їх розв'язанні; - усвідомлення громадянського обов'язку та почуття власної гідності; - вміння визначати проблемні питання у соціокультурній, професійній сферах життєдіяльності людини та віднаходити шляхи їх розв'язання; - навички ефективної та конструктивної участі в цивілізаційному суспільному розвитку; - здатність до ефективної командної роботи;

	- вміння попереджувати та розв'язувати конфлікти, досягаючи компромісів;
загальнокультурна	- здатність розуміти твори мистецтва, формувати власні мистецькі смаки, самостійно виражати ідеї, досвід та почуття за допомогою мистецтва; - усвідомлення власної національної ідентичності як підґрунтя відкритого ставлення та поваги до розмаїття культурного вираження інших;
мовно-комунікативна	- володіння системними знаннями про норми і типи педагогічного спілкування в процесі організації колективної та індивідуальної діяльності; - вміння вислуховувати, обстоювати власну позицію, використовуючи різні прийоми розміркувань та аргументації; - розвиненість культури професійного спілкування; - здатність досягати педагогічних результатів засобами продуктивної комунікативної взаємодії (відповідних знань, вербальних і невербальних умінь і навичок залежно від комунікативно-діяльнісних ситуацій);
психологічно-фасилітативна	- усвідомлення ціннісної значущості фізичного, психічного і морального здоров'я дитини; - здатність сприяти творчому становленню молодших школярів та їхній індивідуалізації;
підприємницька	- вміння генерувати нові ідеї й ініціативи та втілювати їх у життя задля підвищення як власного соціального статусу та добробуту, так і розвитку суспільства і держави;
інформаційно-цифрова	- здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, отримувати інформацію та оперувати нею відповідно до власних потреб і вимог сучасного високотехнологічного інформаційного суспільства.

4. Роль учителя початкових класів у сучасному суспільстві. Професіограма вчителя початкових класів

Сучасні діти – народ особливо допитливий, їх цікавить усе: і польоти в космос, і проникнення в земні глибини, і дискусії в галузі політики, літератури й мистецтва, і суперечки про співвідношення науки і фантастики, і перспективи розвитку окремих наук. Щоб бути вчителем, який іде в ногу з часом, який

відповідає його вимогам, щоб готувати гідну заміну, потрібно глибоко розбиратися в тих перетвореннях, які відбуваються в нашій країні та за її межами.

Усього можна досягнути наполегливою енергійною працею. Саме в ній виростають геній і талант. Навіть великий фізик А. Ейнштейн, не жартуючи, говорив: «У мене немає ніякого таланту, а тільки впертість мула і жагуча допитливість».

Сучасний учитель початкової школи – це вчитель-професіонал, який має ґрунтовну загальнокультурну, фахову, психолого-педагогічну і методичну підготовку, наділений філософським і психолого-педагогічним мисленням, інформаційною і дослідницькою культурою, універсально освічений, ерудований, креативний.

Крім того, професія вчителя потребує особливих якостей, здібностей з метою її ефективної реалізації та досягнення певного рівня професіоналізму. Учені, що вивчають особливості педагогічної діяльності, підходять з різних позицій до визначення кваліфікаційних і особистісних якостей вчителя (або «компетенцій») та виділяють певний комплекс цих властивостей, який називають професіограмою вчителя.

Професіограма вчителя – це перелік вимог, що пред'являються до його особистості, здібностей, майстерності та психолого-фізичних можливостей. Це психофізичний аналіз, опис і характеристика професійно важливих якостей. Професіограма може виступати як форма моніторингу якості професійної підготовки студента до педагогічної діяльності. У такому сенсі вона дозволяє проєктувати особистісне та професійне зростання студента – майбутнього педагога і може стати однією з методик самовиховання [7].

Залишається відкритим питання, які якості вчителя є константними, тобто що не залежать від часу, а які якості є «динамічними», тобто необхідними вчителю-педагогу у зв'язку з вимогою сучасного глобалізованого світу. Так, наприклад, усього 10-15 років тому володіння комп'ютерними технологіями не входило в число «компетенцій» вчителів, а зараз ця компетентність (інформаційно-цифрова) є необхідною.

На сьогодні накопичено багатий досвід побудови професіограми вчителя. Зокрема, Я. Коменський, якого називають засновником педагогіки як науки, у своїй праці «Велика дидактика» спробував визначити власні вимоги до «універсального вчителя»: кожен сам повинен бути таким, яким повинен робити інших; кожен повинен володіти мистецтвом робити інших такими; бути прихильником своєї справи – повинен могти, уміти і хотіти насаджувати свій досвід і знання.

Виділені нами якості є інтегративним відображенням трьох блоків: гуманістичного світогляду, педагогічної спрямованості, педагогічних здібностей. Спираючись на думку науковців [3; 6; 7], ми з'ясували, що професіограма сучасного вчителя початкових класів має складатися в першу чергу з таких якостей вчителя:

- любов до дітей;
- чесність, справедливість, об'єктивність;

- витримка, терплячість;
- принциповість і вимогливість;
- педагогічний оптимізм, любов до життя, почуття гумору;
- чуйність, гуманне ставлення до людей;
- тактовність;
- організаторські здібності, вміння працювати з дитячим колективом;
- всебічний розвиток;
- фізичне та психічне здоров'я, здатність відновлювати енергопотенціал;
- творчий склад мислення, відкритість до нового;
- педагогічна спрямованість;
- потяг до удосконалення, самоосвіта протягом життя.

Завдання для самоаналізу та самоконтролю:

1. Як Ви розумієте поняття «педагогічна діяльність»?
2. Назвіть основні компоненти педагогічної діяльності.
3. Наведіть приклад ситуації, де б учень виступав суб'єктом педагогічної діяльності.
4. Схарактеризуйте основні функції педагогічної діяльності вчителя.
5. Розкрийте роль учителя початкових класів у сучасному суспільстві.
6. Як Ви розумієте поняття «професіограма вчителя початкових класів»?

Завдання для самостійної роботи студентів:

1. Схематично відобразити професійні та особистісні якості вчителя початкових класів (таблиця).
2. Визначити посадові права та обов'язки вчителя згідно з «Посадовою інструкцією учителя початкових класів (класовода)» (дод. 3 QR) (конспект).
3. Використовуючи джерела народної педагогіки (народні легенди, казки, звичаї), виписати міркування народу про значення вчителя в житті людини; дібрати висловлювання відомих педагогів про значущість професії вчителя.
4. Підготувати міркування на тему: «Кодекс професійної честі педагога» (повідомлення).

Рекомендована література:

1. Етичний кодекс українського вчителя URL: <https://pedkab.wordpress.com/> (дата звернення: 11.12.2020).
2. Кайдалова Л. Г., Щокіна Н. Б., Вахрушева Т. Ю. Педагогічна майстерність викладача : навч. посіб. Харків : Вид-во НФаУ, 2009. 140 с.

3. Кіліченко О. І. Основи педагогічної майстерності: модульно-рейтинговий підхід URL: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/departments/pedagogika/-library/kilichenko.pdf> (дата звернення: 11.12.2020).
4. Концепція розвитку педагогічної освіти. МОН України Про затвердження Концепції розвитку педагогічної освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 16.07.2018 р. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-konceptsiyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti> (дата звернення: 11.12.2020).
5. Поняття та особливості педагогічної майстерності URL: https://studopedia.net/4_69253_ponyattya-ta-osoblivosti-pedagogichnoyi-maysternosti.html (дата звернення: 11.12.2020).
6. Професіограма вчителя початкових класів URL: <https://lektsii.org/10-2688.html> (дата звернення: 11.12.2020).
7. Професіограма вчителя початкових класів URL: <https://studfiles.net/preview/5462625/page:5/> (дата звернення: 14.12.2020).
8. Сукупність професійно обумовлених вимог до вчителя визначається як професійна готовність до педагогічної діяльності URL: <https://studopedia.org/12-72425.html> (дата звернення: 11.07.2020).
9. Федорчук В. В. Основи педагогічної майстерності : навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський : Видавець Зволейко Д., 2008. С. 8-11.
10. Філатова Л. С. Педагогіка партнерства : апгрейд інструментарію сучасного учителя початкових класів Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «Теорія і методика навчання: проблеми та пошуки» Харків: ХНПУ, 2020. №17. С. 96-103.
11. Яким має бути вчитель Нової української школи URL: <https://vberz-osvita.gov.ua/news/07-55-59-27-01-2018/> (дата звернення: 14.12.2020).

Розділ 2.

Педагогічна майстерність учителя та її елементи

План:

1. Поняття педагогічної майстерності, її компоненти.
 - 1.1. Гуманістична спрямованість.
 - 1.2. Професійна компетентність.
 - 1.3. Педагогічні здібності.
 - 1.4. Педагогічна техніка.
 - 1.4.1. Зовнішня техніка вчителя.
 - Культура зовнішнього вигляду вчителя.
 - Пантоміміка (постава, хода).
 - Жести, їх класифікація.
 - Міміка (вираз обличчя, посмішка).
 - Візуальний контакт.
 - Тактильна комунікація (дотики).
 - Міжособистісний простір.
 - 1.4.2. Внутрішня техніка вчителя.
 - Шляхи досягнення емоційної саморегуляції.
 - Метод фізичних дій.
 - Самонавіювання.
 - Емоційне налаштування на урок.
 - Розрядка в діяльності.
 - Арт-терапія, її види.
 - Професійне вигорання вчителя: сутність, причини, стадії, шляхи подолання.
2. Рівні оволодіння педагогічною майстерністю.

Завдання для самоаналізу та самоконтролю.

Завдання для самостійної роботи студентів.

Рекомендована література.

1. Поняття педагогічної майстерності, її компоненти

У чому ж виявляється майстерність учителя? Від чого вона залежить? Тривалий час вважалося, що виховання особистості майбутнього вчителя забезпечується засвоєнням певної системи знань. Тобто, чим більше вчитель знає, тим краще він підготовлений. Але самих теоретичних знань замало, потрібні ще вміння й навички. Нарешті потрібні сформовані компетентності. Тому в процесі навчання в майбутніх педагогів потрібно розвивати сукупність його особистісних якостей, загальної культури та кваліфікаційних знань, умінь, методичної майстерності, гармонійна інтеграція яких у педагогічній діяльності дає оптимальний результат [12, с. 15].

Першим увів поняття «майстерність вихователя» А. Макаренко у своїй статті «Деякі висновки з мого педагогічного досвіду». Він писав: «Майстерність вихователя не є якимось особливим мистецтвом, але це спеціальність, якої треба навчитись, як потрібно навчати лікаря його майстерності, як навчати музиканта, можливо, ще й необхідно розвивати зір, зокрема для вихователя. Треба вміти читати на людському обличчі, на обличчі дитини, і це читання може бути описане в спецкурсі. Педагогічна майстерність полягає й у постановці голосу вихователя, і в керуванні власним обличчям... Педагог не може не грати. Учню іноді треба продемонструвати муки душі, а для цього треба вміти грати. Я став справжнім майстром тільки тоді, коли навчався говорити «іди сюди» з 15-20 відтінками, коли навчився віддзеркалювати 20 нюансів у постановці обличчя, фігури, голосу. І тоді я не боявся, що хтось до мене не підійде або не відчує того, що потрібно. А у вихователя майстерність виявляється на кожному кроці, треба вміти керувати своїм настроєм» [5, с. 262].

Продовжив розвиток теорії про педагогічну майстерність В. Сухомлинський. У його працях «Сто порад учителю», «Павлівська середня школа», «Як виховати справжню людину» та багатьох інших велика увага приділяється діяльності вчителя щодо формування у вихованців рис справжньої людини, громадянина, патріота. «Ми маємо справу з найскладнішим, неоціненним, найдорожчим, що є в житті, – з людиною. Від нас, від нашого вміння, майстерності, мистецтва, мудрості залежить її життя, здоров'я, розум, характер, воля, громадянське й інтелектуальне обличчя, її місце і роль у житті, її щастя» [14, с. 420].

Сучасний погляд на проблему українськими вченими відображено таким чином: **«Педагогічна майстерність – це комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі»** [7, с. 30].

Педагогічна майстерність – це сукупність певних професійних якостей особистості вчителя, що зумовлені високим рівнем його психолого-педагогічної підготовленості, здатності оптимально вирішувати педагогічні завдання (навчання, виховання і розвиток школярів).

Критеріями майстерності педагога є: доцільність (за спрямованістю), продуктивність (за результатами), діалогічність (за характером стосунків з учнями), оптимальність (у виборі засобів), творчість (за змістом діяльності).

Сьогодні українська педагогічна наука виокремлює чотири основні характеристики майстерного вчителя, тобто виділяє такі **компоненти педагогічної майстерності**:

- 1) гуманістична спрямованість;
- 2) професійна компетентність;
- 3) педагогічні здібності;
- 4) педагогічна техніка.

1.1. Гуманістична спрямованість

Гуманістична спрямованість – спрямованість на особистість іншої людини, утвердження словом і працею найвищих духовних цінностей, моральних норм поведінки.

Це вияв професійної ідеології вчителя, його ціннісного ставлення до педагогічної дійсності, її мети, змісту, засобів, суб'єктів. Саме педагогічна система поглядів В. Сухомлинського є прикладом реалізації гуманізму. Це ставлення до вихованців з повагою, формування та розвиток в учнів таких якостей, як: доброта, людяність, співчутливість, сердечність. Гуманістична спрямованість є виявом здатності бачити великі завдання в малих справах.

1.2. Професійна компетентність

Основними складниками **професійної компетентності** вчителя є його *знання: з дисципліни, яку він викладає, педагогіки, психології та методики*. Але слід зважати на те, що ці знання повинні бути *комплексними*, синтезованими, а не відокремленими одні від одних. В один і той же момент часу вчитель має володіти тим матеріалом, який викладає, усвідомлювати, як краще донести його до дітей, враховуючи при цьому психологічні особливості школярів. Для того, щоб викликати в учнів зацікавленість навчальним предметом, зробити інформацію «живою» і доступнішою для дітей, знання педагога повинні бути *особистісно забарвленими*, тобто, учителю варто висловлювати власне ставлення до навчального матеріалу, особисте розуміння проблеми, власні міркування. Визначальною особливістю знань вчителя є їх *постійне оновлення* та поповнення, адже педагог – це людина, яка вчиться протягом життя, постійно самовдосконалюється, працює над собою [16].

1.3. Педагогічні здібності

Педагогічними здібностями називають сукупність індивідуально-психологічних особливостей особистості вчителя, що відповідають вимогам педагогічної діяльності та визначають успіх в оволодінні цією діяльністю. Відмінність педагогічних здібностей від педагогічних умінь полягає в тому, що педагогічні здібності – це особливості особистості, а педагогічні вміння – це окремі акти педагогічної діяльності, здійснювані людиною на високому рівні [12].

У психолого-педагогічній науці існують різні класифікації педагогічних здібностей. Більшість авторів сходяться на думці, що існують загальні (необхідні всім вчителям, незалежно від навчального предмета) і спеціальні (зумовлені специфікою навчального предмета) педагогічні здібності. Таким чином можемо умовно виділити такі групи загальних педагогічних здібностей:

- дидактичні – здібності передавати учням навчальний матеріал доступно, зрозуміло, викликати у них активну самостійну думку, організовувати їхню самостійну діяльність, керувати їхньою пізнавальною активністю. Виявляються вони у процесі передавання, використання засвоєних знань, умінь і навичок, забезпеченні розвитку особистості, перевірки, контролю, оцінюванні результатів учіння;
- академічні – здібності до певної галузі науки (музики, математики, фізики, біології, літератури), що є предметом викладання вчителя у школі. Здібний

педагог добре знає навчальний предмет, глибоко володіє матеріалом, має до нього стійкий пізнавальний інтерес, здійснює дослідницьку роботу, постійно знайомиться з новими досягненнями у своїй і суміжних галузях знань;

- гностичні – здібності до швидкого і творчого оволодіння методами навчання учнів, пошуку і творення способів навчання, збору інформації вчителем про учнів і себе;
- конструктивні – здібності до створення атмосфери співробітництва, спільної діяльності, чутливість до побудови уроку відповідно до мети розвитку і саморозвитку учня, встановлення педагогічно доцільних стосунків з ним;
- перцептивні – здібності педагога проникати у внутрішній світ вихованця, психологічна спостережливість, розуміння особистості учня і його психічних станів;
- мовні – здібності чітко висловлювати свої думки і почуття за допомогою мови та невербальних засобів (міміки, жестів, пантоміміки). Мовлення вчителя повинно бути переконливим, простим, зрозумілим, образним, виразним та емоційно забарвленим. Він має володіти чіткою дикцією, багатим словниковим запасом, уникати мовленнєвих помилок;
- комунікативні – здібності до спілкування з учнями, уміння знаходити правильний підхід до них, встановлювати з ними педагогічне доцільні стосунки, наявність педагогічного такту;
- експресивні – здібності, що виявляються в емоційній наповненості взаємодії з учнями. Елементами їх є правильна дикція, добре поставлений голос, дихання, узгодженість мови, міміки і жестикуляції;
- організаторські – здібності організовувати учнівський клас, згуртовувати його, оптимізувати власну діяльність (планування, контроль тощо). Робота вчителя завжди містить елементи організації і самоорганізації;
- сугестивні – здібності, що виражають здатність вчителя до безпосереднього емоційно-вольового впливу на учнів. Це пов'язано з вмінням педагога переконувати, рівнем його педагогічної свідомості, цілеспрямованістю дій, сформованістю вольової сфери;
- прогностичні – здібності, що виявляються в передбаченні результатів дій, у виховному проектуванні особистості учнів, умінні прогнозувати розвиток їх якостей [9].

1.4. Педагогічна техніка

Для педагога необхідними також є вміння говорити правильно і виразно, здатність жестом, мімікою, поглядом виразити свої почуття і ставлення, бачити себе з боку. Інакше кажучи, невід'ємним елементом педагогічної майстерності є **педагогічна техніка** – володіння комплексом прийомів, який допомагає вчителю глибше, яскравіше, талановитіше виявити себе і досягти оптимальних результатів у роботі [16].

Педагогічну техніку поділяють на зовнішню і внутрішню, відповідно до мети її використання.

1.4.1. Зовнішня техніка вчителя

Учитель початкових класів впливає на учнів комплексом взаємозв'язаних елементів зовнішності. Культура і техніка мовлення педагога, культура і техніка рухів, одяг та культура догляду за своїм тілом – все це складники зовнішності. Кожен елемент має ряд компонентів, що складає системоутворюючу цілісність.

Культура зовнішнього вигляду формується з раннього віку, а потім здійснюється процес її розвитку. Поняття «зовнішність учителя» включає одяг, взуття, зачіску, косметику, парфуми, прикраси. Поєднання цих складників створює своєрідний ансамбль, який називається костюмом. Костюм вчителя повинен гармонійно доповнювати його професійну діяльність, його індивідуальні особливості, виконувати функцію помічника, враховувати тенденції моди, але уникати крайнощів. Не секрет, що діти хочуть мати вчителя із приємною зовнішністю, вихованого, з витонченими манерами, елегантно одягненого, із гарною модною зачіскою, привабливим макіяжем, бездоганно чистого і охайного (рис. 2.1.).

Рис. 2.1. Культура зовнішнього вигляду вчителя

Наведемо деякі практичні рекомендації, які починаються із часток «не» і «ні», тобто від протилежного: чого не має бути. Така форма подачі порад може допомогти запобігти помилкам, які нерідко зустрічаються в реальному житті:

- ❖ у гардеробі вчителя не має бути ультрамодного одягу, бо незвичайний фасон відволікає увагу учнів, а також вбрання занадто яскравих тонів, що стомлює і дратує дітей;
- ❖ не варто навіть молодому вчителю з'являтися у школі в шортах;

- ❖ не втрачайте почуття міри: навчіться чітко визначати, коли необхідно одягати класичний костюм, коли робочий халат, святкову сукню, а коли – светр і джинси;
- ❖ не перетворюйтесь на «синю панчоху», тобто носіть той одяг, що вам до вподоби: естетично витриманий, модний, елегантний;
- ❖ не захоплюйтеся сіро-буденним одягом;
- ❖ не забувайте, що одяг завжди має бути охайним, чистим, відпрасованим, зручним і не заважати працювати з класом;
- ❖ не носіть тривалий час один і той же одяг, варто якнайчастіше «оживляти» його, комбінувати, прикрашати;
- ❖ не носіть взуття босоніж, на високих підборах, бо його стукіт відволікає увагу учнів і крім того, швидко стомлюються ноги;
- ❖ не знаходьтеся у приміщенні в теплих чобітках;
- ❖ не експериментуйте надмірно зі своїм волоссям, аби зачіски й часті зміни кольору не відволікали уваги учнів;
- ❖ не рекомендується прикрашати себе занадто дорогими і яскравими коштовностями чи біжутерією, які, до того ж, заважають працювати і спілкуватися з учнями;
- ❖ не варто користуватися дезодорантами, туалетною водою чи одеколоном з різким, сильним запахом тощо [4].

Зовнішня техніка – це втілення внутрішнього переживання особистості вчителя в його тілесній природі: міміці, голосі, мовленні, рухах, пластиці.

Елементами зовнішньої техніки вчителя є **вербальні** (мовні) та **невербальні** (міміка, пантоміміка) засоби.

Невербальні засоби спілкування – це культура зовнішнього вигляду, взаємне розміщення співрозмовників, відстань між ними, поза, хода, міміка, жести, напрямок погляду та його зміни. У педагогічній діяльності знання особливостей зовнішнього вияву емоційних станів, відображених у міміці й пантоміміці, важливе як для правильного розуміння внутрішнього світу школярів, так і для розвитку вміння вчителя адекватно передавати своє ставлення [3].

Пантоміміка (постава, хода).

Пантоміміка – це виражальні рухи всього тіла або окремої його частини, пластика тіла. Вона допомагає виокремити в зовнішності головне, малює образ.

Пантомімічний образ вчителя – візуальний його портрет, який створюється поглядом, посмішкою, пластичністю і темпоритмом рухів, його красою і гармонійністю. Зверніть увагу на вчителя, який натхненно пояснює урок. Як органічно злито в нього рухи голови, шиї, рук!

Жести, їх класифікація.

Згідно класифікації жести поділяють на природні та штучні (жести глухонімих, професійні жести диригентів, біржовиків).

Наведемо деякі практичні рекомендації, які починаються із часток «не» і «ні», тобто від протилежного: чого не має бути:

- ❖ ніколи не підкреслюйте своїми жестами негативні сторони чи дефекти зовнішності, характеру і темпераменту учнів;
- ❖ ніколи не вказуйте на учня пальцем;
- ❖ не жестикулюйте надміру, бо жести мають лише підкреслювати слово;
- ❖ не метушіться у класі, бо це дратує учнів;
- ❖ ніколи не обирайте «закриту» позу;
- ❖ у роботі з дітьми уникайте пози «Лева» чи «Наглядача», бо діти непогано читають мову жестів [4].

Серед природних жестів виділяють:

- комунікативні жести, що заміщають в мові елементи мови (жести вітання і прощання, погрози, звертання уваги, що запрошують, дражливі, жести негативні, питальні, що виражають подяку, примирення та ін.);
- описово-образотворчі жести, які супроводжують мову і втрачають сенс поза мовним контекстом (жести, що позначають розмір, форму предмета, просторове розташування об'єкта та ін.);
- модальні жести, що виражають оцінку предметів, явищ, людей (жести схвалення, незадоволення, недовіри, невпевненості, розгубленості, радості, захоплення, подиву та ін.).

Слід звернути увагу на *ходу*, яка теж несе інформацію про стан людини, її здоров'я, настрій, вік, характер, іноді – професію. Загалом можна стверджувати, що люди, які ходять швидко та розмахують руками, мають ясну мету й готові негайно її реалізувати. Ті, що зазвичай тримають руки в кишенях, навіть у теплу погоду, найчастіше критичні і потайні.

Ми не замислюємося над тим, що жести людей різних країн світу можуть мати різне значення. Однак потрапивши до іншої країни, будьте обережні, ваші звички можуть зіграти з вами злий жарт. Що означають найпопулярніші жести за кордоном можна дізнатися за QR.

Міміка (вираз обличчя, посмішка).

Міміка – це виражальні рухи м'язів обличчя. Міміка разом з жестами підвищують емоційну значущість інформації, сприяють кращому її засвоєнню.

Якісною характеристикою міміки є доброзичливість, яка додає до мімічного портрету вчителя прихильність до дітей, віра в їхнє благородство, інтерес до того, що вони говорять та роблять. Рухливість міміки викликана професійною необхідністю реагування педагога на різноманіття навколишньої дійсності, непередбачувані обставини, поведінку оточуючих людей та ін. Важливою ознакою міміки вчителя є стриманість. Це дотримання міри, відсутність різкості, повне володіння мімічним арсеналом. Стриманість міміки не виступає альтернативою рухливості. Ці характеристики існують у тісному союзі. Стриманість забезпечує привабливість обличчя вчителя, що досить важливо для його роботи, коли не одну годину, не один рік він стоїть перед учнями як об'єкт сприйняття, який впливає на самопочуття вихованців.

Також до міміки учителя можна висунути такі вимоги:

- ❖ адекватність – відповідність внутрішньому стану вчителя. Це дозволяє учню без страху взаємодіяти з педагогом;
- ❖ відкритість – до всього світу, до дітей, до нового та невідомого. Це дозволяє учню звернутися до учителя за будь-якої ситуації;
- ❖ позитивність – наповнення учителя позитивними почуттями, думками, спонуканнями.

Спробуйте вгадати, які емоції демонструє обличчя хлопчика (рис. 2.2.).

Рис. 2.2. Міміка дитини

Візуальний контакт (контакт очей). Найвиразнішими на обличчі учителя є очі. Погляд відіграє роль керуючого впливу, забезпечуючи

зворотний зв'язок, інформацію про поведінку учнів і ступінь їхньої залученості до комунікації.

Психологи доводять, що до 80% чуттєвих вражень людина одержує через органи зору. Відомо, що поглядом можна позитивно або негативно вплинути на іншу людину («очі бігають», «очі випромінюють блискавки», «затьмарені очі», «недобрі очі» тощо). Розмовляючи, люди дивляться один на одного в середньому 35-50% часу. Погляд затримується на очах співрозмовника 5-7 секунд. На партнера частіше поглядають слухаючи, а не тоді, коли говорять. Співрозмовники дивляться один на одного переважно для того, щоб побачити реакцію на свої слова.

Дослідження довели, якщо обличчя учителя нерухоме – губиться до 10 - 15 % інформації. Вплив погляду вчителя залежить від дистанції спілкування. Погляд здалеку, зверху вниз дозволяє вчителю побачити всіх учнів, але не дає змоги вдивлятися в кожного з них. Вплив погляду тим сильніший, чим дитина ближче до вчителя. Особливо сильно впливає пильний погляд. Супровід зауваження вчителя поглядом негативно позначається на стані учня, заважає підтриманню контакту з ним.

Тактильна комунікація (дотики).

Тактильна комунікація (дотики) теж відіграє значну роль у житті людини, але необхідно враховувати, що її значення змінюється з віком. Лагідними доторками в дитячому віці ми засвідчуємо малюку свою любов, а це для нього найголовніше – відчувати любов, захищеність, свою необхідність, значущість. Підлітків же дратують дотики дорослих, оскільки вони підкреслено прагнуть незалежності та ревно оберігають свій особистісний простір.

Учні молодшого шкільного віку, у силу психологічних особливостей, більш чуттєві до невербальних сигналів комунікації, порівняно з більш дорослими школярами. Для учнів початкової школи набагато інформативнішим ніж вербальне спілкування виявляється невербальний аспект звернень вчителя. Наприклад, якщо дитина відволікається на уроці, порушує поведінку у класі, психологи рекомендують вчителю, як би ненароком, легким дотиком покласти руку на плече дитини на декілька секунд для її заспокоєння, при цьому не перериваючи свою промову і ніяк інше не акцентуючи уваги на дитині [2]. В іншому випадку, достатньо погладити дитину по голівці, тим самим підбадьорити учня, вселити в нього впевненість, підняти настрій на весь день.

Якщо Вас зацікавив термін «такесика» (наука про дотики), класифікація такесичних засобів спілкування, опис такесичної поведінки представників різних культур, характеристика контактних/дистантних культур, зверніться за посиланням [QR\(http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/4631/1/1/Kovalynska_NC_GI.pdf\)](http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/4631/1/1/Kovalynska_NC_GI.pdf).

Міжособистісна дистанція – відстань між тими, хто спілкується, та просторова організація спілкування (розміщення співрозмовників) – теж є ознаками взаємодії.

Спеціалісти визначають 4 види дистанції, на якій можуть знаходитися партнери по спілкуванню:

– інтимна зона (в англ. «bubble» – бульбашка) відповідає тому просторові, у межах якого людина почуває себе в безпеці. Межі інтимної зони знаходяться на відстані приблизно в половину витягнутої руки (не менш 45 см). Людина добровільно допускає в цю зону лише близьких, добре знайомих. На цій відстані партнери можуть торкатись один одного, типовими є тихий голос, довірча розмова. Цю зону людина вважає своєю, і вторгнення до неї інших, не близьких їй людей, яким вона не довіряє, сприймається нею як замах на її недоторканність;

– особиста (персональна зона) – простір, у якому відбувається повсякденна бесіда зі знайомими. Ця дистанція характерна для різних форм ділового спілкування (бесіда, ділові переговори, прийом відвідувачів і тощо) і передбачає візуальний контакт між партнерами (45-125 см);

– соціальна зона зазвичай спостерігається під час зустрічей у кабінетах, холах та інших службових приміщеннях, де збираються люди не дуже добре знайомі або зовсім не знайомі один з одним. Відстань 125–300 см прийнята при веденні нарад, дискусій, семінарів, прес-конференцій. У межах соціальної зони можливі фіксація та інтерпретація жестів партнера;

– публічна зона передбачає спілкування з великою групою людей – у лекційній аудиторії, на мітингу. Відстань між комунікантами є такою, що деталі обличчя, дрібні рухи не фіксуються. Тому голос того, хто говорить, має бути гучнішим, слова варто більш ретельно вибирати і старанно вимовляти. Публічну зону також називають відкритою. Розміри її обмежені лише можливостями зйомки за допомогою фото-, кіно- або телекамери (>250 см).

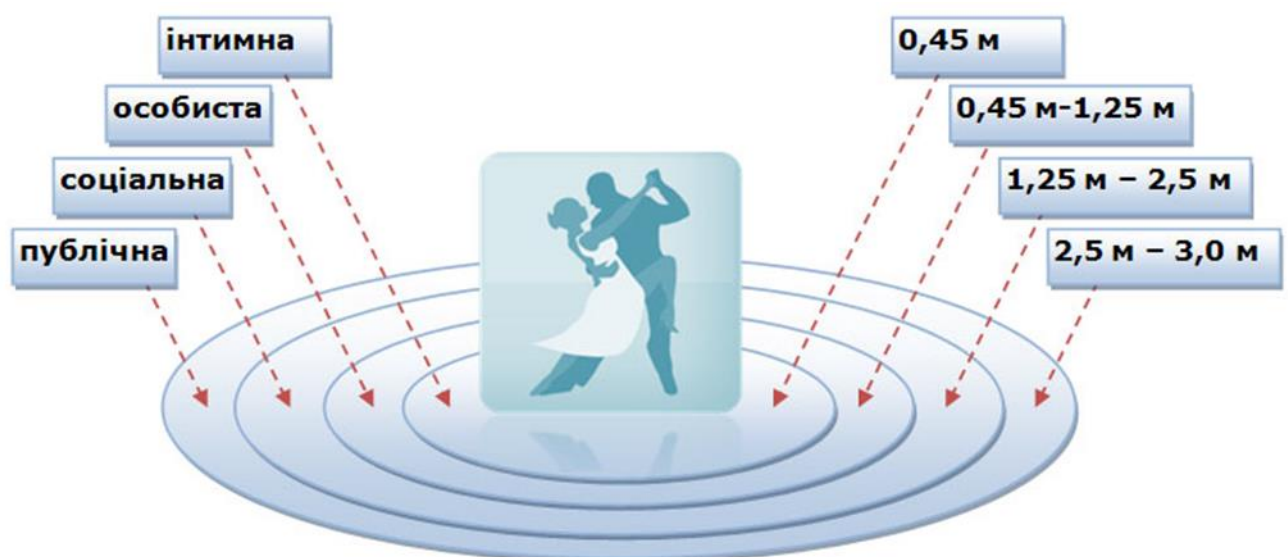

Рис. 2.3. Міжособистісна дистанція

Використовуючи фактор дистанції, учитель може виразити своє схвалення діяльності учнів, особисту прихильність до них. Скоротивши або збільшивши відстань, він посилює або послаблює вплив. Вибір дистанції учні сприймають по-різному: надто малу відстань вони можуть розцінювати як посягання на особистість, як нетактовність, а на значній відстані педагог для них відчужений, навіть пихатий. Тому вчителю необхідно визначати міжособистісний простір обережно, з урахуванням ситуації спілкування, зважаючи на сприйняття цього чинника співрозмовником. Рівень взаєморозуміння, зворотного зв'язку залежить від розміщення співрозмовників (суперники під час розмови сидять один навпроти одного, під час випадкової бесіди – навскіс за столом, друзі – поруч).

Просторові фактори спілкування використовує будь-який педагог, інтуїтивно обираючи комунікативну відстань, що залежить від взаємин з аудиторією, розмірів приміщення, розмірів групи. За даними досліджень, зоною найефективнішого контакту є перші 2-3 парті, оскільки учні, які сидять за ними, перебувають на особистій, а іноді на інтимній відстані до вчителя. Інші учні, як правило, перебувають на публічній відстані від учителя. Якщо він невимушено проходить по класу, то, змінюючи дистанцію, досягає просторової розмаїтості й рівності у спілкуванні з кожною дитиною. Теорія і практика педагогічної комунікації підтверджує, що надмірна віддаленість від учнів є однією з провідних індивідуально-психологічних особливостей конфліктного вчителя [6].

Вербальні засоби спілкування. Мовлення вчителя є показником його педагогічної культури, засобом самовираження. Мовлення вчителя реалізується у 2-х різновидах: у монолозі й діалозі. Педагогічна ефективність мовлення вчителя багато в чому залежить від рівня володіння мовою, уміння здійснювати правильний вибір мовних засобів, володіння вчителем різними мовленнєвими стилями (побутовим, діловим, науковим, художнім), мовного середовища (чим вище рівень мовленнєвої культури середовища, тим досконаліше мовлення людей, тим більше виховуючий вплив воно справляє на мовлення слухачів).

1.4.2. Внутрішня техніка вчителя

Внутрішня техніка – це створення внутрішнього переживання особистості, психологічне налаштування вчителя на майбутню діяльність через вплив на розум, волю і почуття.

Самопочуття педагога не є його особистою справою, оскільки часто відображається на учнях, їхніх батьках, колегах по роботі, впливає на взаємини, атмосферу в класі. Здатність володіти собою допомагає вчителю бути витриманим і наполегливим у здійсненні педагогічних задумів, дає змогу ефективно взаємодіяти у конфліктних ситуаціях, забезпечує продуктивність діяльності педагога та підтримує його працездатність протягом тривалого часу.

Досягти оптимального внутрішнього стану в педагогічній роботі важко, бо вона є емоційно напруженою і, як писав В. Сухомлинський: «...це робота серця і нервів». Важливими якостями, які дадуть змогу впевнено, без зайвого емоційного

напруження здійснювати свою професійну діяльність, на думку сучасних педагогів, є:

- педагогічний оптимізм;
- упевненість у собі як у вчителів, відсутність страху перед дітьми;
- уміння володіти собою, відсутність емоційного напруження;
- наявність вольових якостей (цілеспрямованість, самовладнання, рішучість) [10].

Першим елементом внутрішньої техніки є регуляція емоційної сфери – *формування емоційної стійкості у професійній діяльності*. Допмагають набуття «м'язової радості» у фізичних діях, створення зон захисного збудження (бібліотерапія, музикотерапія тощо), здатність грати.

Шляхи досягнення емоційної саморегуляції

Що ж для цього потрібно? Як можна оволодіти навичками внутрішньої техніки? Педагогічна наука пропонує низку способів, *шляхів досягнення емоційної саморегуляції*, які допоможуть майбутнім педагогам у їхньому професійному становленні.

1. Звернення до власного почуття обов'язку у зв'язку з усвідомленням соціальної ролі професії, ціннісними установками. Тобто, учитель говорить собі: «Я повинен діяти так, бо я педагог» або «Я мушу це зробити, бо моє завдання...».

2. Метод фізичних дій. Уміння регулювати м'язове напруження, контролювати дихання, змінювати темп мовлення і рухів називають методом фізичних дій. *Суть цього методу* – у виконанні фізичних дій, які повинні відповідати певному емоційному стану і здатні викликати у людини потрібні емоції.

3. Самонавіювання на фоні загального м'язового розслаблення і психічного спокою відбувається за допомогою аутогенного тренування.

4. Емоційне налаштування на урок. У педагогічній літературі виділяють такі основні напрями роботи з емоційного налаштування перед уроком:

1) *Звернення до матеріалу уроку*, пошук в ньому потрібних «манків» (термін К. Станіславського), тобто привабливого ядра, цікавих моментів у матеріалі та методиці уроку. Важливо зуміти побачити щось приємне, цікаве для себе в матеріалі уроку за будь-яких несприятливих умов.

2) *«Надзавдання уроку»*. Пряма чи опосередкована усвідомленість задуму, мети, завдань уроку впливають на волю, розум, почуття вчителя, збуджуючи його творчу енергію. «Надзавдання уроку» – це та кінцева мета навчання, яку вчитель ставить перед собою.

3) *Створення позитивної установки*. Позитивне ставлення до себе, задоволення собою і власною професійною діяльністю необхідні вчителю для успішного розвитку емоційної стійкості, почуття власної гідності.

Педагог повинен не лише володіти своїми відчуттями та емоціями, регулювати їх за допомогою волі, але й уміти адекватно та емоційно виявляти свій внутрішній стан, думки, почуття назовні.

5. Розрядка в діяльності: арт-терапія (музикотерапія, заняття спортом, бібліотерапія, працетерапія, танцювальна терапія, відеотерапія), імітаційна гра, гумор.

Арт-терапія – це вид психотерапії та психологічної корекції, заснований на мистецтві та творчості. Уперше цей термін був використаний Андріаном Хілом у 1938 р. при описі своєї роботи з хворими на туберкульоз та незабаром отримав широке поширення.

У вузькому сенсі слова під арт-терапією зазвичай мається на увазі терапія образотворчим мистецтвом з метою впливу на психоемоційний стан людини.

Поступово, протягом ХХ століття, арт-терапія стає невід'ємною частиною соціальних заходів профілактичного й реабілітаційного характеру, медичної, психотерапевтичної та педагогічної практики.

Арт-терапія надає можливість особистості виразити себе «іншими голосами»: рухами, кольором, формою, пластиком, музикою, глиною, ландшафтом.

Арт-терапія ставить перед собою такі цілі:

- вираження емоцій і почуттів, пов'язаних з проблемами, які їх хвилюють;
- активний пошук нових форм взаємодії зі світом;
- підвищення адаптивності до постійно мінливого світу (гнучкості);
- підтвердження своєї індивідуальності, неповторності і значення в суспільстві.

Види арт-терапії: орігамі, колаж, пісочна терапія, музикотерапія, ігротерапія, бібліотерапія, ізотерапія, танцювальна терапія, метод «Мандал», ліплення, малювання «Монотопія», казкотерапія, маскотерапія, драмотерапія, кольоротерапія тощо [1; 18].

Таблиця 2.1

Види арт-терапії

№	Види арт-терапії	Зміст
1.	Орігамі	Орігамі (від яп. 折り紙 <i>орі</i> – «складати», <i>камі</i> – «папір», тобто «складений папір») – стародавнє мистецтво складання фігурок з паперу. Для створення орігамі використовують спеціальний декоративний папір Орігамі. Модульне орігамі – це орігамі, в якому ціла фігура збирається з багатьох однакових частин моделі.
2.	Колаж	Колаж (від фр. <i>Collage</i> – наклеювання) – технічний прийом в образотворчому мистецтві, що полягає в наклеюванні на підкладку предметів і матеріалів, що відрізняються від основи за кольором і фактурою. Матеріалом для створення колажів є: газети, глянцеві журнали, природні матеріали, різні предмети.

		Колажування дає можливість розкрити потенційні можливості дитини, передбачає велику ступінь свободи, є безболісним методом роботи з особистістю, спирається на позитивні емоційні переживання, пов'язані з процесом творчості.
3.	Пісочна терапія	В основі пісочної терапії лежать : створення вільного і захищеного простору, в якому дитина або дорослий може виражати і досліджувати свій світ; картина на піску може бути зрозуміла як тривимірне зображення будь-якого аспекту душевного стану; неусвідомлена проблема розігрується в пісочниці, подібно драмі, конфлікт переноситься з внутрішнього світу в зовнішній і робиться видимим.
4.	Музикотерапія	Можна рекомендувати список музичних творів, звучання яких діє заспокійливо (П. Чайковський, «Пісня без слів»; В. Моцарт, «Нічна серенада», друга частина для струнного оркестру тощо). Проте сприймання музики – індивідуальне, і кожний обирає для цього свої улюблені твори. Музикотерапія використовується для лікування і створення доброї настрою здавна. Вона передбачає наявність у вчителя фонотеки, вміння грати на музичних інструментах. Причому важливий не рівень музичних здібностей, а ступінь задоволення, яке отримує людина від цих занять. У чому сутність такого прийому? Поринаючи в царину мистецтва, ми отримуємо позитивні емоції, дія яких гальмує негативне ставлення і сприяє врівноваженню емоційного стану.
5.	Ігротерапія	Метод психотерапевтичного впливу на дітей і дорослих з використанням гри. Використання іграшок дає можливість дитині розглянути, доторкнутися, почути, відчути... Метод ігротерапії може бути використаний, як у груповій, так і в індивідуальній роботі. Метод ігротерапії допомагає вирішувати не тільки особисті, але і професійні труднощі.
6.	Бібліотерапія	Спеціальний корекційний вплив на дитину за допомогою читання спеціально дібраної літератури з метою нормалізації або оптимізації її психічного стану. Бібліотерапія спрямована на формування особистості читача. Книги – потужний інструмент, яким можливо впливати на: мислення дітей, людей; на їхній характер; формування їхньої поведінки; допомоги у вирішенні проблем. Читаючи, людина непомітно для себе захоплюється світом, який створив письменник, стає

		ніби співучасником подій. Вона і радіє, і думає, і переживає разом із героями твору, забуваючи власні негаразди.
7.	Ізотерапія	Ізотерапія в роботі з дітьми широко застосовується для зняття стресових станів, психічної напруги, для корекції страхів і неврозів, оскільки малюючи, учень може стикнутися з деякими неприємними, страшними, травмуючими образами. Теми малювання можуть бути найрізноманітніші, наприклад, «Мое минуле і сьогодні», «Життєві ситуації, в яких я відчуваю себе невпевнено», «Мій день», «Мій страх», «Ким я мрію стати» тощо.
8.	Танцювальна терапія	Цей спосіб впливу пов'язаний із підключенням до тієї діяльності, яка дає задоволення. Вона важлива тому, що дає можливість не лише зняти напруження, оптимізувати настрій, а й залучати учнів до духовних цінностей, близьких учителю, навчаючи їх керуватися такими самими способами.
9.	Метод «Мандал»	Мандала (санскр. मण्डल, maṇḍala – «коло», «диск»). Малюнок її симетричний: зазвичай він являє собою коло з вираженим центром, усередині якого окреслені основні напрямки-орієнтири. У складних геометричних композиціях мандали можна зустріти найрізноманітніші елементи: квадрати, овали, трикутники. Мандали можуть бути у вигляді величезних стін, або ж у вигляді маленьких картинок, їх можна намалювати на тканині або папері, вишити за допомогою кольорових ниток на тканині, створити з піску і кольорових зерен. Останнім часом стрімко набрали популярність книги-розмальовки з зображенням мандал. Одна з головних переваг роботи з мандалою – кожна людина розкриває себе сама за допомогою свого внутрішнього стану.
10.	Ліплення (глина, тісто, пластилін, кінетичний пісок тощо)	Дитині, як і дорослому, ліплення дає можливість найбезпечнішим способом зняти напругу, виявити свої почуття, усвідомити цінність своєї особистості. Це найпростіший і найефективніший спосіб виявити та розвинути приховані здібності та навички, усвідомити свою унікальність, своє творче начало. Для багатьох учнів ліплення стає своєрідним містком між світом реальності і фантазій. Завдяки йому багато маленьких мрійників здатні перейти зі світу своїх мрій в існуючий світ, звикнути з його недосконалістю. Учасники групи

		можуть виліпити свій страх, подивитись і поламати, а потім створити протилежний стан – радості, щастя.
11.	Малювання «Монотопія»	Монотопія вважається однією з найпростіших нетрадиційних технік малювання (від грец. monos – один, єдиний і typos – відбиток). Це проста, але дивовижна техніка малювання фарбами (аквареллю, гуашшю тощо). Вона полягає в тому, що малюнок створюється на одному боці поверхні і відбивається на іншому. Отриманий відбиток завжди унікальний, оскільки створити дві однакові роботи неможливо. Отримані плями можна залишити в первісному вигляді, або продумати відповідний образ і домалювати відсутні деталі. Кількість фарб в монотипії – необмежена. Для малювання знадобиться: щільний папір будь-якого кольору, фарби, пензли, банки з водою, серветки.
12.	Казкотерапія	Це спосіб передачі дитині необхідних моральних норм і правил. Ця інформація закладена у фольклорних казках і переказах, бувальщинах, притчах. Казкотерапія – це інструмент розвитку. У процесі слухання, обмірковування та обговорення казки в дитини розвиваються необхідні для ефективного існування фантазія, творчість. Вона засвоює основні механізми пошуку і прийняття рішень. Слухаючи і сприймаючи казки дитина вбудовує їх у свій життєвий сценарій, формує його. У малюків цей процес особливо яскравий, багато дітей просять читати їм одну і ту ж казку, багато разів. Казкотерапія – як психотерапія. Робота з казкою спрямована безпосередньо на лікування та допомогу дитині.
13.	Маскотерапія	Відомий метод психологічної роботи, заснований на перекладі глибинних комплексів і проблем людини в неживу матерію маски. Маскотерапія «Особа» – це проєкція нашого психологічного стану та настрою. Щоб змінити своє життя, достатньо просто познайомитися зі своєю маскою! При цьому позбавлення від звичних, стереотипних ролей створить можливість звільнитися від непотрібного і змінити своє життя.
14.	Драмотерапія	Театральні постановки на різну тематику, що сприятливо впливають на пам'ять, волю, уяву, почуття, увагу, мислення. Вони допомагають розвинути логіку, володіти своїм тілом і не соромитись його, звільнитись від внутрішніх затисків, втілити через гру нездійснені ідеї і мрії. Мова йде не про підготовку до професійної акторської кар'єри, але про перевірку дій безлічі

		міжособистісних взаємодій: «Я і товариші», «Я – інший», «Я і батьки», «Сильний і слабкий» тощо.
15.	Кольоротерапія	Це ефективний засіб збереження здоров'я, немедикаментозний метод лікування, заснований на тому, що кожна з біологічно активних зон організму реагує на один із кольорів: вплив кольором відбувається на орган зору, а через нього і через зоровий аналізатор – на нервову систему. Вплив певного кольору знімає енергетичну блокаду, яка є причиною функціонального розладу.

Професійне вигорання вчителя: сутність, симптоми, стадії, шляхи подолання

Професійне вигорання – це синдром, який розвивається на фоні хронічного стресу і призводить до загального виснаження організму людини. Він включає в себе три складники: енергетичний (брак енергії, фізична перевтома), емоційний (апатія, зниження чутливості та емоційності, байдужість) і екзистенціальний (втрата сенсу діяльності, життя). Це стан, коли зовсім нічого не хочеться, коли опускаються руки, коли результативність і якість роботи стрімко падає, а зацікавленість і мотивація в роботі зникають. Це стан, коли перебування з сім'єю перестає приносити задоволення, а рідні, друзі та оточуючі починають дратувати. Це стан, коли загострюються проблеми зі здоров'ям, а задоволення від життя та його якість падають... [11].

Термін «професійне вигорання» уведено американським психіатром Х. Дж. Фрейденбергером у 1974 році.

Це проблема всіх, хто працює в соціальній сфері: учителів, психологів, медиків. Симптоми в них одні, але виявляться можуть по-різному. У вчителів це:

- ✓ звичка жити й працювати в швидкому темпі, бажання встигнути все і одночасно, як на роботі, так і в особистому житті, і як наслідок – часті перепрацювання, недосипи;
- ✓ неякісне планування часу без фокусу на пріоритети, що є важливими для себе, для сім'ї, для професійного розвитку і роботи, а звідси – надмірна кількість завдань «на вчора»;
- ✓ постійно завищені планки для досягнення нових цілей і виконання нових завдань, переоцінка своїх можливостей і в результаті – певний внутрішньоособистісний конфлікт (можливо, криза гармонізації особистості);
- ✓ надмірна емоційність через проживання всього особисто, пропускання через себе негативних моментів життя і роботи;
- ✓ невміння сказати «ні» або визнати той факт, що не з усім можна впоратись самотужки і що просити про допомогу, делегувати – це нормально;

- ✓ неготовність прислухатись до свого організму, небажання та й, можливо, невміння відпочивати, щоб не втратити даремно такий важливий час.

Стадії вигорання:

Перша стадія. Напруга

Це адаптація до професійних вимог, коли вчителю дають певну зону відповідальності, але його навичок недостатньо. Є два варіанти: він або розширює свої навички (позитивна внутрішня мотивація), або каже, що не зможе. У іншому випадку це – перший дзвіночок, що він прямує не в тому напрямку. На цій стадії в людини може коливатися самооцінка – від варіанту «я нічого не вмію» до «я все можу». Але частіше виявляється «я нічого не вмію». Можуть бути проєкції на те, що інші думають, що ви не професіонал. Інші можуть так і не думати, але є внутрішня позиція. Часто в таких випадках учителі не хвалять дітей: я себе не можу похвалити, тому й інших. Можуть з'явитися відчуття загнаності в клітку, тривожність, апатія або легка депресія.

Друга стадія. Резистенція

Учитель відчуває сильний стрес. Це ситуації, які він не може конструктивно подолати. Наприклад, за два тижні треба зробити річний план, а він ніяк не встигає. І директор постійно запитує: «Ну, що, вже зробили?» Це за два тижні виснажує вчителя більше, ніж він виснажився би за рік. Дві стадії складаються до купи, і людина вже думає: «У мене недостатньо компетенції, ще й постійно «грузять»».

Тоді з'являються неадекватне реагування на певні події в житті (наприклад, безпричинна агресивність), емоційно-моральна дезорієнтація (можуть з'являтися любимчики, а до інших дітей – упереджене ставлення), знехтування професійними обов'язками. Часто знижується рівень емоцій, тобто вчитель не емпатує. Дитина приходить до нього і просить не ставити двійку, обіцяє вивчити, а в учителя вже є упереджене ставлення – та що ти можеш?

Через обмеження своїх емоцій може виникати прискіпливість до деталей – щоб жодної помарочки не було на полях, щоб зробили тільки за інструкцією, жодних відхилень від зразка. Це ригідна позиція – не давати творчості. Творчість – це завжди емоції, і вони зазвичай позитивні. А якщо людина забороняє собі емоції, то забороняє і творчість.

Третя стадія. Виснаження

До ознак двох інших стадій додаються психо-фізіологічні реакції. Учитель починає часто хворіти, у нього щось болить. Це психосоматика, коли хвороба є виправданням, чого я на ту роботу не можу йти. Плюс – коли людина не дозволяє собі паузи, це робить за неї організм. Вона виснажується і стає чутливою до вірусів, застуд. Це можуть бути хвороби, які треба лікувати не тиждень, а набагато більше.

Перша думка вчителя зранку: «Я не хочу туди йти, не хочу бачити цих дітей, але треба...» Відбувається ще більша емоційна відстороненість від інших людей. Ця стадія вже потребує конкретних дій: або треба йти у відпустку, або змінювати роботу.

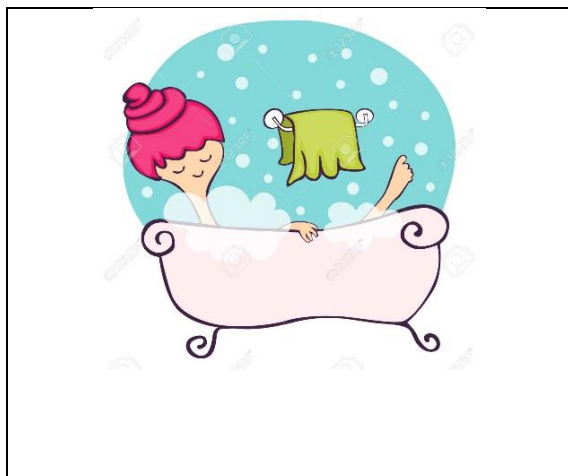
В останню стадію люди себе заганяють. Уже на першій і другій вони відчують, що їм погано. Але люди просто відмахуються: я ще потерплю, тут треба наздогнати. Я вже відчуваю, що не хочу цього, але керівництво сказало «треба» [19].

Наведемо деякі практичні рекомендації, які починаються із часток «не» і «ні», тобто від протилежного: чого не треба робити:

- ❖ не приховувати свої почуття, а навпаки, проявляти емоції, обговорювати їх разом із друзями;
- ❖ не уникати говорити про те, що сталося. Використовувати будь-яку нагоду переглядати свій досвід разом і іншими;
- ❖ не дозволяти своєму почуттю сорому зупиняти Вас, коли оточуючі надають шанс говорити, або пропонують допомогу;
- ❖ не очікувати, що цей стан зникне сам по собі.

Як боротися з вигоранням?

	<p><u>Чути себе.</u> Ви чуєте дзвоник, коли щось не так, але від вас залежить, будете ви з цим щось робити чи далі йтимете стежкою, коли все погано. Треба чути себе. Коли потрібно вирости професійно, від вас залежить, чи сприймете ви це як можливість, чи опустите руки. І від вас залежить, чи дозволите ви собі розслабитись, відчуваючи втому.</p>
	<p><u>Піти у відпустку.</u> Уявляємо емоційну сферу педагога у вигляді глечика. Вигорання – це коли позитивні емоції педагога зменшуються, їх лишається зовсім трішки, на дні. І коли учитель йде у відпустку, то має цей глечик наповнити. Цей баланс потрібно тримати постійно. Ви щось віддаєте з цього глечика, але зразу його наповнюєте. Тиждень напружено відпрацювали – а на вихідні поїхали в ліс. І у вас знову є наснага.</p>
	<p><u>Не забувати про «хочу».</u> Треба пам'ятати, що емоційне вигорання з'являється, бо люди забувають про власні потреби. Про те, що їм потрібно не тільки їсти, пити і працювати, а й мати якісь задоволення від життя. Можна намалювати схему ваших справ, розділивши їх на «треба» і «хочу». Коли в колонці «треба» багато всього, а в «хочу» – мало, то тут відбувається емоційне вигорання, бо баланс порушений.</p>

Розслаблення.

Посидіть у ванній, щоб тіло розслабилось, займайтесь спортом. Учитель коли напружується, у нього кам'яніють плечі, болять шия, ноги. Треба робити собі масажі рук і ніг. Можна слухати музику, тому що вона вирівнює емоції і дає заряд бадьорості, гуляти вечорами. Але вчителі мені кажуть: «У нас домашні завдання, контрольні, коли ж відпочивати?». Та треба знаходити час і для себе [16].

Освітній проект «На Урок» пропонує тренінг для педагогів «Професійне вигорання педагога, способи виходу», де можливо продіагностувати синдром професійного вигорання, визначити ефективні шляхи його подолання, навчитися навичкам саморегуляції, опанувати антистресові техніки. QR (<https://naurok.com.ua/trening-dlya-pedagogiv-profesiynе-vigorannya-pedagoga-sposobi-vihodu-111475.html>).

2. Рівні оволодіння педагогічною майстерністю:

елементарний рівень – педагог володіє лише окремими елементами професійної діяльності;

базовий рівень – педагог володіє основами педагогічної майстерності (цей рівень мають випускники закладів вищої освіти);

досконалий рівень – характеризується чіткою спрямованістю дій педагога, їх високою якістю;

творчий рівень – характеризується ініціативністю, творчістю у професійній діяльності. Педагог самостійно конструює оригінальні, педагогічно доцільні прийоми й способи взаємодії. Причому його діяльність базується на результатах рефлексивного аналізу [7, с. 34-35].

Завдання закладу вищої педагогічної освіти– допомогти студентові опанувати основи майстерності для усвідомленого і продуктивного початку професійної діяльності: сформувати гуманістичну спрямованість, дати ґрунтовні знання, розвинути педагогічні здібності.

Завдання для самоаналізу та самоконтролю:

1. Що Ви розумієте під поняттям «педагогічні майстерність»?
2. Назвіть основні компоненти педагогічної майстерності.
3. Як Ви розумієте поняття «гуманістична спрямованість»?
4. Обґрунтуйте роль основних складових педагогічної компетентності для майстерності вчителя.
5. Дайте характеристику основних педагогічних здібностей вчителя.
6. У чому Ви бачите значення педагогічної техніки для вчителя?
7. Обґрунтуйте значення невербальної комунікації в діяльності педагога.
8. Які складники невербального спілкування Ви знаєте?
9. Якого значення надавав зовнішній техніці педагога А. Макаренка?
10. Що таке «візуальний контакт» та яка його роль у діяльності вчителя?
11. Розкрийте суть поняття «тактильна комунікація» та особливості її застосування з учнями різного віку.
12. Розкрийте значення внутрішньої техніки в роботі вчителя.
13. Які Ви знаєте способи оволодіння навичками внутрішньої техніки?
14. Назвіть умови ефективного самонавіювання.
15. З якою метою може здійснюватися розрядка в діяльності?
16. Охарактеризуйте основні напрями емоційного налаштування вчителя перед уроком.
17. Як боротися з професійним вигоранням?

Завдання для самостійної роботи студентів:

1. Виписати із праць А. Макаренка, В. Сухомлинського міркування про педагогічну майстерність учителя, про місце і роль учителя в суспільстві, його якості, вміння (конспект).
2. Скласти словник термінології з педагогічної майстерності.
3. Сформулювати власне педагогічне кредо, використовуючи такий зачин: «Для мене як педагога найголовніше ...» (конспект).
4. Проаналізувати вплив особистості вчителя на становлення вас як особистості. Викладіть свої думки у творчій роботі на одну із запланованих тем: «Учитель у моєму житті», «Мій ідеал учителя», «Я і моя професія», «Професійний портрет сучасного вчителя» (мінівір).
5. Використовуючи джерела мережі Інтернет підготувати основні вимоги до зовнішнього вигляду педагога та техніки саморегуляції (доповідь).
6. Використовуючи журнали, підготувати фотоматеріали та розробити моделі зовнішнього вигляду вчителя (презентація).
7. Дібрати матеріал щодо пантоміміки вчителя: постава, хода.

8. Схарактеризувати міжособистісний простір людини і виокремити 4 види дистанцій, на якій можуть знаходитися партнери по спілкуванню (таблиця).
9. Дібрати матеріал щодо умов правильного дихання (повідомлення).
10. Дібрати матеріал щодо голосу вчителя, його властивостей (повідомлення).
11. Підготувати міркування на тему: «Розрядка в діяльності» (повідомлення).
12. Продіагностувати рівень власного психічного вигорання.
13. Підготувати приклади самонавіювання, позитивних афірмацій.

Рекомендована література:

1. Арт-терапія мистецтвом URL: <https://www.slideshare.net/123vica/ss-54920985> (дата звернення: 14.12.2020.)
2. Гражевська О. Ю. Поняття і значення невербальної комунікації для вчителя початкової школи *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, IV (38), Issue: 77, 2016.
3. Зовнішня техніка вчителя (невербальні засоби) URL: https://studopedia.com.ua/1_68328_InformatsIyniy-blok.html (дата звернення: 14.12.2020.)
4. Культура зовнішнього вигляду вчителя URL: <https://works.doklad.ru/view/LyC18vHQmb8.html> (дата звернення: 10.12.2020.)
5. Макаренко А. С. Твори : В 7 т. Київ : Радянська школа, 1954. – Т. 4. : Деякі висновки з мого педагогічного досвіду. С. 262.
6. Міжособистісний комунікативний простір URL: <http://studentam.net.ua/content/view/3473/97/> (дата звернення: 11.12.2020.)
7. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. Київ : Вища школа, 2004. С. 30-35.
8. Педагогічна майстерність учителя : навч. посіб. / За ред. В. М. Гриньової. Харків : «ОВС», 2006. Розділ 2.
9. Педагогічні здібності URL: https://pidruchniki.com/15890507/psihologiya/pedagogichni_zdibnosti (дата звернення: 15.12.2020).
10. Поняття педагогічної техніки URL: <https://infopedia.su/2x5ce5.html> (дата звернення: 14.12.2020).
11. Професійне вигорання: як не «перегоріти», коли дуже припече URL: <https://dou.ua/lenta/columns/job-burnout/> (дата звернення: 14.12.2020).
12. Професійна компетентність вчителя початкових класів: навчально-методичний посібник для вчителів / Автори-упоряд.: В. Є. Берека, А. В. Галас. Харків: Вид-во «Ранок», 2018. С. 15
13. Професійно-педагогічні здібності та особистісні якості педагога URL: https://stud.com.ua/49793/pedagogika/profesiyno_pedagogichni_zdibnosti_osobi_stisni_yakosti_pedagoga (дата звернення: 10.12.2020.)
14. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві Вибрані твори : В 5 т. Київ : Радянська школа, 1976. Т.2. С. 420-425.
15. Тарарина Е. Практикум по арт-терапії. Шкатулка мастера : науч. метод. пособ. Київ : АСТАМИР-В, 2016. 224 с.

16. Тренінг для педагогів «Професійне вигорання педагога, способи виходу» URL: <https://naurok.com.ua/trening-dlya-pedagogiv-profesiynе-vigorannya-pedagoga-sposobi-vihodu-111475.html> (дата звернення: 14.12.2020).
17. Федорчук В. В. Основи педагогічної майстерності : навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський : Видавець Зволейко Д., 2008. С. 10-21.
18. Філатова Л. С., Радченя І. В. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до розвитку творчого потенціалу молодших школярів засобами арт-терапії Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомря]. – Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2021. – Вип. 35. С. 215-221.
19. Чути себе: як боротись з професійним вигоранням у вчителів URL: <http://osnova.com.ua/news/1018> (дата звернення: 14.12.2020).

Розділ 3. Педагогічна культура вчителя

План:

1. Педагогічна культура вчителя, її функції та компоненти.

2. Шляхи та засоби розвитку педагогічної культури.

Завдання для самоаналізу та самоконтролю.

Завдання для самостійної роботи студентів.

Рекомендована література.

1. Педагогічна культура вчителя, її функції та компоненти

У 1964 р. американські дослідники А. Кребер і К. Клакхон зібрали 257 визначень культури і більше 100 спроб визначити це поняття описово. У системі сучасного наукового значення поняття «культура» відноситься до числа фундаментальних. У сучасній літературі понад 500 визначень культури.

Термін культура (лат. cultura) означає сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених усіма видами перетворювальної діяльності людини і суспільства.

Вперше ввів поняття «педагогічна культура», розкрив його зміст та структуру В. Сухомлинський у роботі «Розмова з молодим директором школи»: «Педагогічна культура – це... техніка і технологія взаємодії майстра і об'єкта його праці... Багатогранність, різноманітність, відточеність, зразковий стан інструментів нашої творчості, уміння володіти ними так само тонко, як прекрасний музикант володіє скрипкою...» [6].

З огляду на визначення науковців, розуміємо під **педагогічною культурою вчителя** – прояв загальної культури в умовах педагогічного процесу, що визначається як високий рівень духовного розвитку педагога та його професійної майстерності [3, с. 407].

Основні складові педагогічної культури:

- педагогічний такт;
- культура спілкування;
- ерудиція;
- педагогічна техніка;
- зовнішній вигляд.

Педагогічний такт – вміння педагога правильно висловлювати свої вимоги і прохання. Хороший учитель уміє вимагати виконання тих чи інших завдань без грубості і прискіпливості, віддавати розпорядження у вигляді прохання, але в той же час прохання його не виглядає як благання. Висока психолого-педагогічна культура передбачає вміння уважно вислухати співрозмовника, незалежно від його особистості, статі, віку, віросповідання тощо. Він вислухає свого співрозмовника навіть у тому разі, якщо висловлювання не зовсім правильні, і лише потім висловить свою думку. Знову ж таки, м'яко, без грубості і насмішок.

Один із основних складників педагогічної культури – *культура спілкування*. Головне для педагога – уміння спілкуватися, як з дітьми, так і з їхніми батьками.

Професія педагога належить до типу «людина-людина». Без уміння правильно висловлювати свої думки, грамотно оформляти їх, не може бути і мови про досягнення успіху в педагогічній діяльності. Основні компоненти педагогічної культури – вербальна та невербальна складові частини спілкування. До вербального спілкування відноситься безпосередньо мова й її оформлення. Педагог має володіти такими якостями:

- ❖ грамотне мовлення – дотримання граматичних, стилістичних та орфоепічних норм української мови;
- ❖ виразність – педагог повинен уміти розповідати виразно, інтонаційно правильно оформлювати висловлювання. Виключається монотонність у викладі матеріалу;
- ❖ гучність – необхідність говорити з тією силою, яка буде оптимальною для певної аудиторії. Не слід говорити тихо, але і кричати не варто;
- ❖ чистота мовлення – виключається використання в мовленні тавтології, слів-паразитів;
- ❖ багатство мови – використання синонімів, прислів'їв і приказок, фразеологізмів.

Крім того, кажучи про культуру вербального спілкування, прийнято згадувати і правильність дихання під час мовлення.

Однією з складників педагогічної культури є *педагогічна ерудиція* – загальний запас сучасних знань і способів, якими ці знання можна ефективно передати. «Довго сам учись, якщо хочеш навчати інших», – говорив Г. С. Сковорода. Ерудиція – вченість, начитаність, ґрунтовне знання предмета. Енциклопедичність знань – провідна характеристика ерудиції вчителя, бо учні можуть поставити вчителю запитання з будь-якої сфери людської діяльності. Досягається шляхом безперервної освіти та самоосвіти вчителя. Джерелами самоосвіти можуть виступати книги, курси, лекторії, екскурсії, поїздки, перегляд телепередач, слухання радіо, періодика, театр, спілкування з людьми, Інтернет. К. Ушинський наголошував, що вчитель залишається вчителем до тих пір, поки вчиться.

Педагогічна техніка складається з цілого комплексу компонентів: вміння володіти голосом, мімікою, поставою, поведінкою, ставлення до учнів, вміння розуміти оточуючих, співпереживати їм, здатність виявити творчий потенціал учнів.

Учитель, який досконало володіє педагогічною технікою, може легко і швидко організувати колективну діяльність. Він за розвиток демократичного самоврядування, колективної творчості. Педагогічна культура – це і ставлення педагога до себе: зацікавленість в успішній навчально-виховній роботі, орієнтація на професійне й особистісне зростання, самоаналіз.

Зовнішній вид. Від учнів початкових класів нерідко можна почути, що в них «найкрасивіша» або «найкраща» вчителька. У підлітковому віці учні звертають не менше уваги на цей аспект. Але якщо в початковій школі все це сприймається простіше, то у старшій школі вчитель, одягнений за модою 80-х років, може

викликати до себе зневагу з боку своїх учнів. Тому, постаючи перед класом, учитель має бути впевнений, що він має гідний вигляд.

Зовнішній вигляд передбачає бездоганність у кожній деталі: акуратна зачіска, незухвалий одяг, начищене взуття, неясковий макіяж, елегантність тощо. У зовнішньому вигляді також важлива міра, нічого не повинно бути «занадто», якщо лише відсутність міри не є способом привернути до себе зайву увагу та «запам'ятатись». Зовнішній вигляд залежить від кожної окремої особистості, саме тому вчительський імідж може бути як позитивним, так і негативним.

Для ділового стилю жінки-педагога слід враховувати такі загальні вимоги:

- ❖ види одягу – жакети, брюки, спідниці, сукні, жилети, светри і блузки. Найбільш престижний універсальний костюм – однотонний комплект із жакета і сукні однієї довжини;
- ❖ кольори: для костюмів – сірий, бежевий, темно-синій, синьо-зелений, коричневий, чорний; для блузок – пастельні, світлі не контрастні;
- ❖ забарвлення – однотонне чи в неяскову смужку або клітинку;
- ❖ силует – напівприлягаючий;
- ❖ об'єм – наблизений до фігури;
- ❖ довжина – середина коліна;
- ❖ тканини: для костюмів – класичні вовняні, напіввовняні, бавовняні, віскозні, лляні, згладкою чи наблизеною до неї поверхнею; для блузок – непрозорі шовки, сорочкова тканини;
- ❖ деталі: класичні коміри і кишені, вирізи і розрізи помірні, шийні хустки і шарфи не дуже яскраві;
- ❖ панчохи – тілесного, димчасто-сірого і чорного кольорів. Фактура повинна бути гладенькою, без особливого блиску чи малюнку;
- ❖ взуття – шкіряне, туфлі чи босоніжки із закритим носком, однотонні матові безвигадливих прикрас. Підбор – 3-5 см, колір – чорний, сірий, синій, коричневий і бежевий, відповідно до колірної гами костюма;
- ❖ сумки та інші доповнення – портфель, аташе-кейс, сумки прямокутної форми зокругленими кутами, з натуральної шкіри чи якісного замінника, однотонні середнього розміру. Бажано, щоб усі інші аксесуари (рукавички, пасок, блокнот, футляр для окулярів, портмоне, гаманець, мобільний телефон) були витримані в тому ж стилі;
- ❖ зачіска – для ділової жінки-вчителя підходить волосся до плечей чи ледь коротше, або відповідно укладене більш довге. Колір волосся повинен виглядати натуральним;
- ❖ макіяж – модне, але помірне використання косметики, що підходить до вашого типу зовнішності;
- ❖ прикраси – небажані великі, яскраві, блискучі прикраси;
- ❖ окуляри – оправу бажано добирати доовалу обличчя і кольору одягу.

Діловий стиль в інших ситуаціях:

Урочисті збори, конференції – темний костюм, біла блуза.

Концерти, шкільні свята, вечори – костюм з блузою в тон, строга сукня, більш яскравий макіяж і прикраси.

Експерсії, подорожі, спортивні заходи – джинсовий одяг, спортивний костюм, зручне взуття [2].

Показниками високого рівня сформованості педагогічної культури слід вважати:

- гуманістичну спрямованість особистості педагога;
- психолого-педагогічну компетентність і розвинуте педагогічне мислення;
- освіченість у галузі предмета, який учитель викладає, і володіння педагогічними технологіями;
- досвід творчої діяльності, уміння обґрунтовувати власну педагогічну діяльність як систему (дидактичну, виховну, методичну);
- культуру професійної поведінки (педагогічного спілкування, мови, зовнішнього вигляду).

Так, учителям з високим рівнем педагогічної культури властиві теоретичне обґрунтування власної педагогічної позиції, системність педагогічної діяльності, творення, гнучкість і варіативність у прийнятті рішень. Такий педагог має індивідуальний стиль. Він не тільки зберігає і відтворює духовні цінності освіти й виховання, а й сам створює їх у вигляді нових технологій, методик, дидактичних і виховних систем. І навпаки, в учителя з низьким рівнем професійної культури виявляється невпевненість, нестійкість власної педагогічної позиції, безсистемність, непослідовність, невміння вирішувати педагогічні проблеми [4].

2. Шляхи та засоби розвитку педагогічної культури

До шляхів формування педагогічної культури належать освітній процес у ЗВО і процес самовдосконалення.

Розвиток педагогічної культури майбутніх учителів початкових класів здійснюється в процесі організації та проведення лекційно-практичних занять, самостійної роботи студентів з циклу професійної підготовки: «Загальні основи педагогіки» («Вступ до спеціальності», «Основи педагогіки», «Основи наукових досліджень»), «Педагогічна майстерність», «Теорія та методика виховання», «Дидактика», «Організація управління у початковій школі» («Школознавство», «Ведення шкільної документації») та ін. шляхом формування загальних та фахових компетентностей.

Перший етап формування педагогічної культури припадає на перший курс навчання у ЗВО. Цей етап є стимулювально-мотиваційним і виконує інформативну функцію. У цей час студенти вивчають «Загальні основи педагогіки» («Вступ до спеціальності», «Основи педагогіки», «Основи наукових досліджень»), «Теорію та методику виховання», проходять безперервні пропедевтичні педагогічні практики в школі, де отримують основні знання про вимоги до особистості вчителя та значення педагогічної культури у зростанні його професіоналізму.

Другий етап є інформаційним за змістом. Цей етап припадає на другий-третій курси навчання у ЗВО, коли здобувачі вищої освіти опановують основні

педагогічні дисципліни («Дидактику», «Педагогічну майстерність» тощо), проходять безперервні пропедевтичні педагогічні практики в школах та ін.

Варто відзначити, що *третій етап* має спільну мету та завдання із другим. Однак, якщо на другому етапі студенти отримують знання, які сприяють формуванню їх педагогічної культури, то третій етап сприяє формуванню в них певного педагогічного досвіду. Це відбувається в межах вивчення таких навчальних дисциплін: «Організація управління у початковій школі» («Школознавство», «Ведення шкільної документації»), «Історія педагогіки та порівняльна педагогіка», «Педагогічні технології початкової школи», у ході проходження педагогічних практик у закладах загальної та спеціалізованої середньої освіти.

Основні етапи технології формування педагогічної культури майбутнього вчителя виділяє О. І. Янкович:

- здійснення діагностики особистих якостей на предмет відповідності вимогам до педагогічної культури майбутнього вчителя;
- формування теоретичної бази студента педагогічного закладу освіти з проблем педагогічної культури;
- створення програми саморозвитку основних компонентів педагогічної культури;
- виконання вправ із розвитку культури спілкування, морально-етичної, правової, управлінської культури тощо;
- самоконтроль та самодіагностика набутих професійно-культурних якостей протягом педагогічних практик [7].

Завдання для самоаналізу та самоконтролю:

1. Схарактеризуйте складники педагогічної культури.
2. Назвіть ознаки, що характеризують культуру мовлення вчителя.
3. Що таке педагогічна ерудиція? Наведіть приклади підвищення ерудиції вчителя.
4. Проаналізуйте показники високого рівня сформованості педагогічної культури.
5. Розкрийте сутність етапів технології формування професійної культури майбутнього вчителя.

Завдання для самостійної роботи студентів:

1. Написати свої міркування на тему: «Педагогічна інтуїція як компонент педагогічної культури» (мінівір).

2. Законспектувати якості вчителя, необхідні для формування його педагогічної культури.

Рекомендована література:

1. Гриньова В. М. Педагогічна культура майбутнього вчителя // Педагогічна творчість, майстерність, професіоналізм у системі підготовки освітянських кадрів: здобутки, пошуки, перспективи : монографія / керівн. авт. кол. Н. В. Гузій ; Мін-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. Розділ 6. С. 234-251.
2. Довга Т. Костюм учителя в розмаїтті стилів сучасної моди // *Наукові записки*. Серія : Педагогічні науки. 2010. Вип. 91. С.75-79.
3. Нечепоренко Л. С. Классическая педагогика. Харьков : Основа, 1998. 420 с.
4. Педагогічна культура її компоненти. Шляхи та засоби розвитку педагогічної культури URL: <https://studfiles.net/preview/5768505/page:14/> (дата звернення 15.12.2020).
5. Педагогічна майстерність: навч. посіб. / За заг. ред. В.М. Гриньової. Харків : «ОВС», 2006. С. 17-35.
6. Сухомлинський В. Розмова з молодим директором школи. Вибрані твори: В 5 т. Київ : Радянська школа, 1977. Т. 4. С. 391-626.
7. Формування професійної культури вчителя в контексті інтеграції України в європейський освітній прості : Матеріали регіонального науково-практичного семінару за ред. проф. Терещука Г. В. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2007. С. 11.

Розділ 4. Педагогічна майстерність як мистецька дія

План :

1. Педагогіка – це мистецтво? Система К. Станіславського та її роль у формуванні педагогічної майстерності вчителя.
2. Спільне та відмінне в театральній і педагогічній майстерності.

Завдання для самоаналізу та самоконтролю.

Завдання для самостійної роботи студентів.

Рекомендована література.

1. Педагогіка – це мистецтво? Система К. Станіславського та її роль у формуванні педагогічної майстерності вчителя

К. Ушинський зазначав, що педагогіка – це мистецтво. Адже «наука вивчає те, що існує або існувало, а мистецтво прагне творити те, чого ще немає».

Фундатором сучасної театральної теорії був К. Станіславський.

Система К. Станіславського – універсальна, цілісна, єдина, гармонійна, в якій кожний елемент зумовлює наступний. Вона ґрунтується на принципах, які вчителі початкових класів можуть застосовувати при самовдосконаленні:

1. Принцип життєвої правди.

З метою підпорядкування освітнього процесу в початковій школі цьому принципу потрібно, щоби будь-яка освітнє завдання було життєво правдивою. Усе, що відбувається під час уроку, повинно бути природним, як життя, крізь нього мають проходити правдивість, простота та ширість. Тоді воно буде підпорядкованим і дидактичним принципам наочності й доступності в навчанні.

2. Принцип ідейної активності мистецтва.

Знаходить своє вираження в його вченні про надзадачу – це те, заради чого автор хоче довести свою ідею до свідомості людей; вона містить у собі ідейну активність автора, його цілеспрямованість у прагненні до затвердження визначених ідеалів. З погляду освіти в початковій школі надзадачею буде те, чого вчитель має своєю метою досягти в цілісному освітньому процесі. Але досягнення цієї надзадачі може здійснитись тільки тоді, коли він буде впливати активно й системно, згідно з конкретними завданнями, що відносяться до окремих етапів навчальної та виховної роботи й об'єднані ідейною активністю надзадачі, кінцевою метою.

3. Принцип дії – підґрунтя переживання й матеріалу для творчості.

Якщо ми застосуємо цей принцип у шкільних умовах, то насамперед слід зазначити, що кінцевий результат досягається поступово і тривало в часі, за допомогою «виправдання» фізичних дій, а не через наслідування або за допомогою вимоги. Навіть коли учень дістає свою ручку з портфеля, він робить це з визначеним почуттям (досади чи нетерпіння). Якщо є дія, то це означає, що в наявності певна визначена мета; а якщо є мета, то виходить, є й думка; а якщо є думка, то є й почуття. Інакше кажучи, дійство це єдність думок, почуттів і цілого комплексу цілеспрямованих фізичних рухів. Коли людина діє цілеспрямовано, з фізичної народжується психічна дія і, навпаки, психічна дія породжує фізичну.

Дія індуктивно має викликати емоції. Наприклад, ми не можемо вимагати від дитини «показати» нам, як вона боїться собаки, якщо ми не впевнені, що вона уже відчула подібне або якщо не створимо ситуацію, в якій викликали б з її емоційної пам'яті подібне відчуття. Роль учителя, також як і роль режисера, викликати виконання свідомої вольової дії. А почуття, відчуття й афекти, з яких народяться імпульсивні дії та мимовільні рефлексії, самі виникнуть у його учня у процесі виконання цих свідомо вольових дій. Якщо вольові дії логічні та послідовні, вони в будь-якому випадку викликають і відповідні почуття.

4. Принцип органічності творчості.

Пітер Брук коментує цей принцип у такий спосіб: «У театрі імпульс може не піти далі одного легенького тремтіння. Щоб це тремтіння пройшло через весь організм, потрібне повне звільнення, що або від Бога дано, або досягається працею...». Діти часто грають із винятковою природністю. Але якщо вони не пережили напруженість пізнавального процесу, якщо подія чи випадок не пройшли через їхні власні органи почуттів, через їхню свідомість, відповідно і їхні дії будуть механічними, наслідувальними.

5. Принцип творчого перевтілення в образ.

На думку Г. Крісті, «...творчість починається з магічного «якби» Станіславського, тобто з переключення з площини реального життя у площину уявлюваного». Справжній зміст магічного «якби» розкривається вмінням актора поставити себе в обставини, що запропоновані роллю. Для цього Станіславський рекомендує актору вчитися сценічній наївності й безпосередності в дітей, які, будучи звільненими від «розсудливого аналізу», легко захоплюються вигадкою. Діти роблять із задоволенням дії в умовах вигадки. Це активізує їхню уяву й емоційну пам'ять, але тільки за умови, якщо вчитель пред'явить їм такі обставини, що враховують їхні вікові особливості, певний життєвий досвід, інтереси. При виявленні обставин дуже важливим є вказати на час і простір, у якому відбувається дія (коли це відбувається – уранці чи ввечері, улітку чи взимку; де – у лісі, удома чи у класі). Крім того, відомо, що будь-яка дія здійснюється за визначеною метою та реалізується на підставі визначеного завдання. У цьому відношенні вчитель початкової школи може полегшити свою діяльність опанувавши сценічне завдання Є. Вахтангова. На його думку, сценічне завдання складається з трьох елементів: дія (що я роблю?), мета (навіщо я це роблю?) та пристосування (як я це роблю?) [8].

Система К. Станіславського включає такі три розділи:

Перший – вирішує завдання визначення ролі актора та його функції в людському суспільстві, що слід називати театральним мистецтвом, а що тільки нагадує – це мистецтво.

Другий – розкриває поняття про те, яким має бути актор;

Третій – розкриває поняття про те, як актор може найбільш раціонально продуктивно та ефективно реалізувати творчі можливості.

У природу оціночної творчості К. Станіславський включає: волю, пошуки, переживання, втілення, злиття, вплив [9].

2. Спільне та відмінне в театральній і педагогічній майстерності

Спільні риси, що характеризують педагогічну та акторсько-режисерську діяльність:

1. Змістова ознака – комунікативність, бо спільною основою є взаємодія, «живе» співробітництво різних індивідуальностей.
2. Інструментальна ознака – особистість творця і його психофізична природа як інструмент впливу.
3. Цільова ознака – вплив людини на людину та спричинення певного переживання в партнера.
4. Процесуальні характеристики: творчість здійснюється в умовах публічності, регламентована в часі; результат творчості динамічний; спостерігається спільність переживань актора і глядача; актора і режисера, педагога й учня; об'єкт впливу є водночас і суб'єктом творчості, співтворцем; творчість має колективний характер.
5. Структурна ознака – аналіз матеріалу; визначення проблем, суперечностей; народження ідеї задуму; вирішення суперечностей; втілення; аналіз результату; коректування [7].

У роботі над уроком і роллю виділяємо три періоди:

- 1) Репетиційний в актора, доурочний у вчителя. Це період, коли в уяві, у думках, відчуттях створюється образ. Образ героя – в актора, образ уроку – в учителя.
- 2) Технічний. Період, коли розумно, чітко вивіряється матеріал. Закріплюється, «шліфується» на репетиціях роль актора, у вчителя проходить «репетиція» уроку, уточнюється його задум, фіксується його хід, складається план.
- 3) Період втілення творчого задуму, ідей. Робота актора під час вистави, учителя – в класі.

До основних здібностей, необхідних і для творчості актора, і для продуктивної творчості педагога належать: розвинена уява, увага, емпатія, рефлексія, рухливість, яскравість, чарівність, переконливість.

Серед спільних рис, що зближують педагогічну та акторсько-режисерську діяльність, можна назвати: взаємодію найрізноманітніших індивідуальностей, колективність творчої діяльності, регламентованість у часі, узгодженість переживань почуттів актора й глядача, педагога та учня.

Таблиця 4.1.

Відмінне в театральній і педагогічній майстерності [1]

№	АКТОРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ	ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
1.	<i>Наявність глядача</i>	
	Присутні	Відсутні
2.	<i>Предмет представлення</i>	
	Показується герой. Відбувається перевтілення в іншу особистість	Показується особистість учителя; образ, про який іде мова; ставлення до ситуації, що диктується рольовою позицією педагога

3.	<i>Межі сфери діяльності</i>	
	Життя на сцені відбувається в іншій сфері буття порівняно зі звичайним життям	Діяльність відбувається в реально існуючих межах
4.	<i>Особливості чуттєвої сфери діяча</i>	
	Почуття актора не виникає в результаті реального подразника. Він повинен лише бути «налаштований» на емоційну хвилю героя	Почуття вчителя породжуються реальними обставинами. Він більш «відкритий» у прояві почуттів
5.	<i>Специфіка спілкування в діяльності</i>	
	Якщо є актор, то поряд бачиться публіка, яка чекає маски, маскування, Спілкування відбувається переважно у формі монологу	У педагогічному процесі очікується реальна людина з реальними почуттями. Спілкування відбувається у формі діалогу
6.	<i>Тривалість діяльності</i>	
	У 5-6 раз менше, ніж в учителя	У 5-6 раз більше, ніж у актора
7.	<i>Можливості імпровізації в діяльності</i>	
	Можлива в період підготовки до вистави, концерту і незначна у процесі самої діяльності	Імпровізація не тільки допустима, але й необхідна
8.	<i>Особливості програми діяльності</i>	
	В один день репертуар, як правило, представлений однією роллю, виставою	В один день діяльність учителя може бути різною
9.	<i>Залежність від «чорного залу» (глядачів, учнів)</i>	
	Чим менше присутні в уяві актора, тим кращий, правдивіший, органічніший результат діяльності. Хороші актори під час гри «забувають» про глядача, зосереджуються на спілкуванні з партнером на сцені	Чим більше присутні в уяві вчителя, тим кращий результат діяльності, бо важлива організація співдружності
10.	<i>Наявність помічників у діяльності</i>	
	Присутні (драматург, режисер, гример, костюмер, суфлер та ін). Театральні засоби впливу складні: планшет сцени, кольорове оформлення, декорації, голоси за сценою, костюми	Відсутні, хоча об'єктивно вчитель не сам один, а учасник ансамблю педагогів. Класний реквізит досить простий: стіл, стілець, дошка, наочні посібники, ТЗН
11.	<i>Відповідальність за результат діяльності</i>	
	Колективна	Особиста. Наслідки помилок більш драматичні, ніж результати акторських невдач

Дізнатися, яку роль у формуванні педагогічної майстерності відіграють елементи театральної педагогіки, які техніки театального мистецтва спілкування з глядачем, риторичних прийомів ведення діалогу впроваджено в практику підготовки майбутніх учителів можна за QR (<https://pidruchniki.com/86793/kulturologiya/elementi-teatralnoyi-pedagogiki-formuvanni-pedagogichnoyi-maysternosti>)

Завдання для самоаналізу та самоконтролю:

1. На яких принципах ґрунтується система К. Станіславського?
2. Схарактеризуйте розділи системи К. Станіславського.
3. Назвіть спільне і відмінне в театральній і педагогічній майстерності.

Завдання для самостійної роботи студентів:

1. Підготувати роздуми над проблемою: «Урок – це театр одного актора» (повідомлення).
2. Написати свої міркування на тему: «Що ви вважаєте для себе важливим у галузі театральної педагогіки?» (мінітвір).
3. Сформулювати відмінні риси, що характеризують педагогічну та акторсько-режисерську діяльність (конспект).

Рекомендована література:

1. Булатова О.С. Общность и различие актерско-режиссерской и педагогической деятельности // *Искусство и образование*. 2004. №1. С. 45-53.
2. Кіліченко О. І. Основи педагогічної майстерності: модульно-рейтинговий підхід URL: <http://prima.franko.lviv.ua/Pedagogika/library/> (дата звернення 15.12.2020).
3. Педагогіка і практична режисура URL: https://studopedia.su/13_57423_vimogido-osobistosti-tvortsya.html (дата звернення 15.12.2020).
4. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. Київ: Вища школа, 2004. С. 45, Розділ 5, 6.
5. Педагогічна майстерність учителя : навч. посіб. / За заг. ред. В. М. Гриньової. Харків : «ОВС», 2006. С. 35-57.
6. Рибалко Л. С., Пасько Л. Б. Основи педагогічної майстерності. Вступ до вчительської професії : навч. метод. посіб. Харків : ХДПУ. 2004. С. 45-47.

7. Серода Н. Елементи театральної педагогіки у формуванні педагогічної майстерності // *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2011. № 2.
8. Система Станіславського в педагогічних концепціях URL: <http://ru.osvita.ua/school/method/1087/> (дата звернення 15.12.2020).
9. Станіславський К. С. Робота актора над собою Ч. 1 і 2. Київ : Мистецтво, 1953. 671 с.
10. Федорчук В. В. Основи педагогічної майстерності : навч. метод. посіб. Кам'янець-Подільський : Видавець Зволейко Д., 2008. С. 15-17, С. 28 -49.

Розділ 5. Професійне самовиховання вчителя

План:

1. Поняття «професійне самовиховання». Структурні компоненти самовиховання.
2. Етапи самовиховання.
3. Методи самовиховання.
4. Прийоми самовиховання.

Завдання для самоаналізу та самоконтролю.

Завдання для самостійної роботи студентів.

Рекомендована література.

1. Поняття «професійне самовиховання». Структурні компоненти самовиховання

Самовиховання – це усвідомлена діяльність, спрямована на можливу оптимальну реалізацію людини себе як особистості, тобто удосконалення самої себе, на вироблення у себе позитивних якостей, звичок, подолання власних недоліків у процесі діяльності шляхом спеціальних вправ і тренувань. Самовиховання є складовою самовдосконалення, своєрідним соціальним досвідом, який попередньо нікому не даний, але котрим необхідно оволодіти.

Німецький педагог А. Дістервег зазначав, що для вчителя святим обов'язком є «своє виховання зробити завданням власного життя». Він вважав, що педагог «лише до того часу здатний насправді виховувати і навчати, доки сам працює над своїм власним вихованням і освітою» [5].

Професійне самовиховання – це послідовні й логічні етапи формування професійних якостей особистості педагога, унаслідок чого зростає рівень його вихованості, удосконалюються мотиви і способи поведінки особистості та її діяльності.

У структуру професійного самовиховання входять такі компоненти: *рефлексивний і релятивний*.

Рефлексивний компонент професійного самовиховання – це процес самопізнання у формі роздумів над власними переживаннями, відчуттями, думками, над рівнем своєї готовності до педагогічної діяльності.

Релятивний (творчий) компонент професійного самовиховання – це свідомо діяльність учителя, спрямована на зміну, вдосконалення як своєї особи, так і рівня педагогічної майстерності [1].

2. Етапи самовиховання.

1. Усвідомлення необхідності роботи над собою.
2. Розробка програми роботи над собою.
3. Пробне (первинне) самовиховання.
4. Активна реалізація програми самовиховання.
5. Оцінка результатів самовиховання, їх корекція [9].

3. Методи самовиховання.

Методи самовиховання – це сукупність прийомів і способів педагогічного впливу вихованця на самого себе з метою формування й розвитку бажаних і необхідних особистісних якостей та усунення негативних [9].

Рефлексивний компонент досягається за допомогою таких методів: самоспостереження, самоаналіз і самооцінка.

Самоспостереження – це спостереження особистості за своєю діяльністю і переживаннями, тобто за своїми діями, вчинками, почуттями і думками. Самоспостереження розрізняють за часом. Воно буває безпосереднє і ретроспективне.

Самоаналіз допомагає вчителеві визначити причини, чому саме так сталося, унаслідок яких його особистісних якостей.

Самооцінка – це судження вчителя про ступінь наявності в нього знань, умінь, навичок у співвідношенні з певним еталоном, зразком.

Серед методів самовиховання, що сприяють релятивному компоненту, виділяють самопереконавання, самонаказ, самонавіювання, тренінг.

Самопереконавання сприяє здійсненню вольових зусиль, коли вчитель використовує нові докази, що розширюють і зміцнюють мотиви виконання ним накресленої програми.

Самонаказ використовується для виправлення конкретних недоліків і виховання позитивних якостей. Самонаказ, що відповідає основним життєвим цілям учителя, його переконанням, є більш ефективним, ніж той, що суперечить спрямованості особистості.

Самонавіювання – метод впливу на психіку, але без будь-якого критичного аналізу, ідеї. Самонавіювання буває цілеспрямованим і нецілеспрямованим та здійснюється шляхом багаторазового повторення слів чи словесних установок у формі позитивних і категоричних тверджень, спрямованих на бажаний стан. Самонавіювання, як метод творчого компоненту, учителями використовуються у ситуаціях для зняття надлишку психічної напруги перед тим, як зайти у клас, у конфліктних ситуаціях, також для створення творчого самопочуття.

Особливим методом творчого компоненту є тренінг, зокрема *професійно-педагогічний тренінг*, який є підґрунтям для складання студентами програми професійного самовиховання.

На порталі вчителів початкових класів «Урок» представлений проект «Самовиховання, як фактор розвитку креативної особистості», розроблений з метою допомоги у самовихованні на основі пізнання свого «Я», створення індивідуумом себе через творче ставлення до себе. Усі зацікавлені знайдуть ці матеріали за QR (http://www.yrok.net.ua/load/vchitelski_znakhidki/cikavi_proekti/proekt_samovikhovannja_jak_faktor_rozvitku_kreativnoji_osobistosti/116-1-0-1179).

4. Прийоми самовиховання.

Прийоми самовиховання слід розглядати як частковий вплив вихованця на самого себе, як певний одиничний акт у кожному конкретному випадку та методі.

Сукупність методів та прийомів самовиховання мають становити систему, яка для кожної особи є конкретною, індивідуальною і неповторною [9].

Прийом **«крок уперед»** – щоденне планування діяльності на наступний день.

Прийом **«оцінювання прожитого дня»** – аналіз учителем своїх дій, вчинків та недоліків.

Прийом **«правила моєї поведінки»**. Полягає в дотриманні складених для себе правил поведінки. Привчає до виконання своїх обов'язків.

Прийом **самозобов'язання**. Передбачає планування вчителем роботи над собою на місяць, семестр або рік, залежно від того, які риси особистості він прагне сформулювати чи подолати і в який термін.

Прийом **«упізнай себе»**. Має характер гри: учитель дає неповну характеристику учневі, не називаючи його прізвища, той впізнає себе, а товариші доповнюють цю характеристику.

Прийоми **«самохарактеристики» та «взаємохарактеристики»**. Полягають у тому, що підготовлені таким чином характеристики обговорюються в колективі, це привчає учнів до самоаналізу і дає педагогові багатий матеріал для роботи з ними.

Самопідбадьорювання. Ефективне, коли учитель губиться в складних ситуаціях, зневірюється у власних силах. Для цього одні згадують випадки, коли їм вдалося подолати нерішучість і досягти успіху, інші уявляють, яке задоволення вони матимуть, якщо відважаться зробити намічене. Можна також пригадати улюбленого героя роману, фільму, який не боявся труднощів, і намагатися бути схожим на нього тощо.

Самопереключення. Це прийом самовиховання, за якого подумки або в діях переходять переважно тоді, коли потрібно подолати негативні риси особистості [8]. Так, учаснику конфліктної ситуації пропонують зайнятися улюбленою справою (читанням, ліпленням, малюванням тощо), яка захоплює його і відволікає від небажаних вчинків.

Самоосуд. Особливість його полягає в незадоволенні своїми діями, вчинками, поведінкою. Докори сумління збуджують, викликають внутрішнє хвилювання і почуття вини перед оточуючими. Самоосуд породжує бажання якомога швидше виправити допущені промахи.

Самонаказ. Цей прийом утілює яскраво виражені вольові аспекти. Полягає він у прийнятті особистістю твердого рішення ніколи не відступати від своїх принципів, завжди поводитися тільки належним чином. Дотримання власного наказу зміцнює вольову сферу особистості, викликає самоповагу, робить її морально стійкою у різних життєвих ситуаціях.

Самозаборона. Реалізується через свідоме позбавлення себе чогось приємного. Її застосовують у тих випадках, коли не дотримано слова, не виконано обіцянки. Інколи людина може навмисно поставити себе в несприятливі умови,

щоб відчути дискомфорт, відмовившись від того, що стало звичним. Самозаборона засвідчує наявність в особистості великої сили волі.

Самопримус. Допомагає в боротьбі з внутрішньою неорганізованістю, небажанням вчитися чи працювати, лінощами. Виявляється у спонуканні себе до малоприємних занять, уникненні звичних пасивних форм проведення вільного часу тощо.

На думку В. Сухомлинського, «...самовиховання потребує дуже важливого, могутнього стимулу – почуття власної гідності, поваги до себе, бажання стати сьогодні кращим, ніж був учора. Самовиховання можливе тільки за умови, коли душа людини дуже чутлива до найтонших, суто людських засобів впливу – доброго слова, поради, ласкавого чи докірливого погляду» [7].

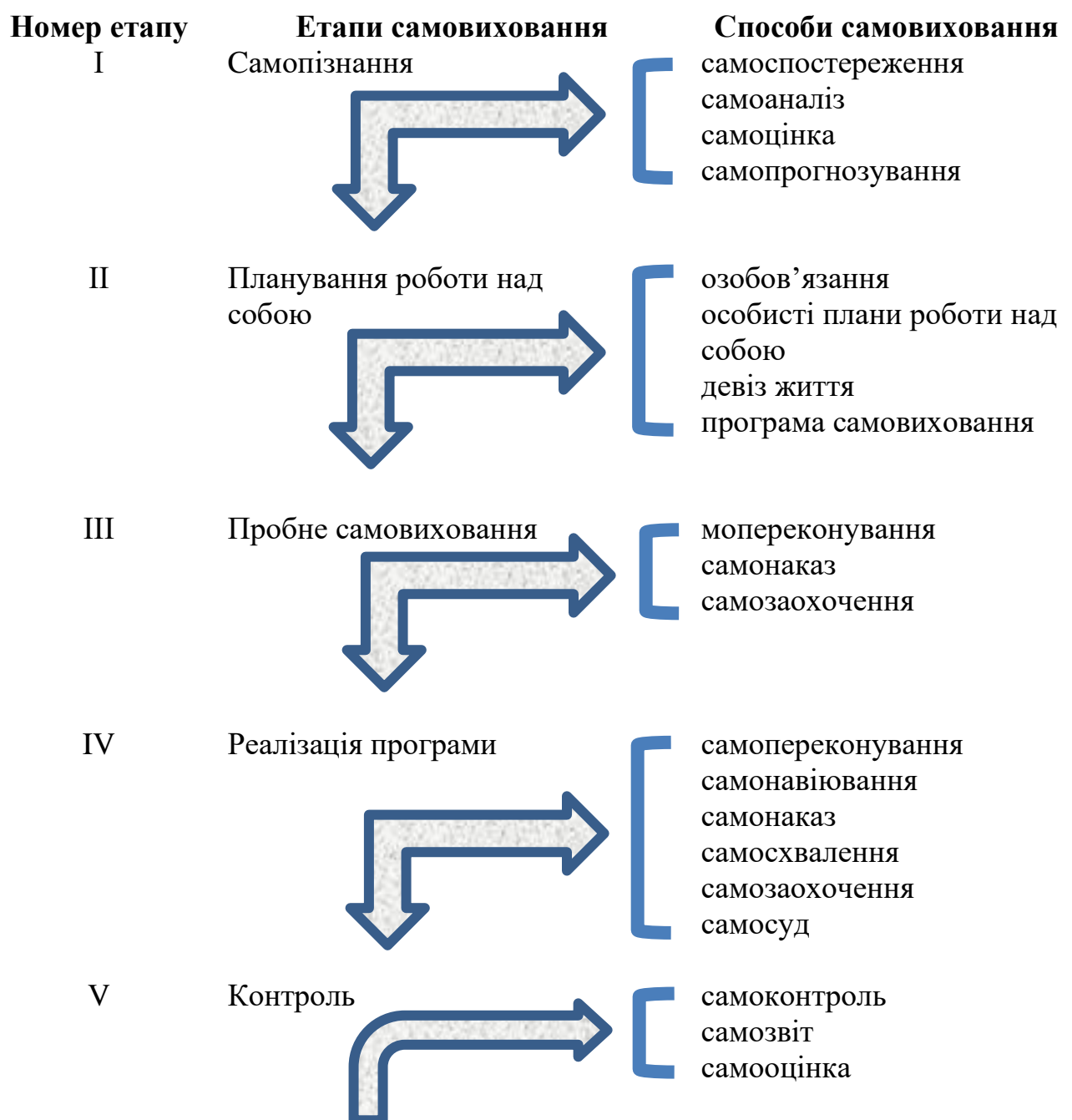

Рис. 5.1. Система самовиховання [4, с. 42].

Завдання для самоаналізу та самоконтролю:

1. Розкрийте сутність психологічної готовності до активної, цілеспрямованої і систематичної роботи над собою.
2. Схарактеризуйте етапи самовиховання.
3. Назвіть основні принципи самовиховання.
4. Проаналізуйте чинники, що спонукають людину до самовиховання.

Завдання для самостійної роботи студентів:

1. Підготувати мінідоповідь на тему за вибором «Сам себе створив» (Йоган Гете, Леся Українка, Іван Франко та ін.).
2. Скласти власну програму самовиховання.
3. Підготуватися до тестової перевірки знань.

Рекомендована література:

1. Кіліченко О. І. Основи педагогічної майстерності: модульно-рейтинговий підхід. Навч. посіб. для студентів вищих педагогічних навчальних закладів URL: <https://docplayer.net/87210556-Kilichenko-o-i-osnovi-pedagogichnoyi-maysternosti-modulno-reytingoviy-pidhid-navchalniy-posibnik-dlya-studentiv-vishchih-pedagogichnih-navchalnih-zakladiv.html> (дата звернення 16.12.2020).
2. Оржеховська В. М., Хілько Т. В., Кириленко С. В. Посібник з самовиховання. Київ : ІЗМН, 1996. 192 с.
3. Педагогічна майстерність учителя : навч. посіб. / За заг. ред. В. М. Гриньової. Харків : «ОВС», 2006. С. 35-57.
4. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. Київ : Вища школа, 1997. С. 42.
5. Професійне самовиховання майбутнього педагога URL: https://pidruchniki.com/14990318/pedagogika/profesiyne_samovihovannya_maybutnogo_pedagoga (дата звернення 16.12.2020).
6. Рибалко Л. С., Пасько Л. Б. Основи педагогічної майстерності. Вступ до вчительської професії : навч. метод. посіб. Харків : ХДПУ. 2004. С. 45-47, С. 70-71.
7. Сухомлинський В. Виховання і самовиховання. Твори : в 5 т. Т.4. Київ : Радянська школа. 638с.
8. Шалівська Ю. Професійне самовиховання майбутнього вчителя: теоретичні аспекти проблеми // *Інноватика у вихованні*. 2019. № 10. С. 281-288.
9. Ягупов В.В. Етапи самовиховання. Основні принципи самовиховання URL: https://eduknigi.com/ped_view.php?id=290 (дата звернення 16.12.2020).

МОДУЛЬ 2.

МАЙСТЕРНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ

Розділ 6.

Сутність і зміст педагогічного спілкування

План:

1. Сутність педагогічного спілкування, його особливості.
2. Професійне та непрофесійне педагогічне спілкування.
3. Характер, функції педагогічного спілкування.
4. Типи педагогічного спілкування.
5. Бар'єри, що перешкоджають педагогічній взаємодії, шляхи їх усунення.

Завдання для самоаналізу та самоконтролю.

Завдання для самостійної роботи студентів.

Рекомендована література.

1. Сутність педагогічного спілкування, його особливості

Спілкування є процесом обміну інформацією, думками, почуттями, емоціями, спрямованими на встановлення стосунків між людьми, взаємного впливу один на одного та взаєморозуміння. У процесі спілкування виділяють комунікантів – тих, хто спілкується. Саме вони говорять, жестикулюють, виконують певну дію, здійснюють повідомлення тощо. Важливо не просто звернутися до людини, а зробити це так, щоб не тільки слова були доброзичливими, але й погляд, тон, усмішка приваблювала іншу людину, створювала обстановку довіри. З цією метою представників багатьох професій (політичних діячів, бізнесменів, продавців та ін.) спеціально навчають спілкуванню з використанням вербальних і невербальних засобів.

Педагогічне спілкування – професійне спілкування вчителя з учнями на уроці та поза уроками, спрямоване на створення контакту з учнями, сприятливого психологічного клімату в колективі.

Особливостями педагогічного спілкування є:

- 1) учителю в процесі спілкування належить провідна роль, саме від нього залежить, як складуться взаємини з учнями, успішність чи неуспішність цього процесу;
- 2) вплив учителя на учнів завжди є виховуючим, тобто таким, що сприяє формуванню в учнів тих чи інших якостей і рис;
- 3) професійний характер спілкування вимагає постійного аналізу побудованої системи взаємин з учнями для запобігання помилок у здійсненні педагогічного впливу [8; 10].

У той же час педагогічне спілкування може складатися краще чи гірше, ефективно чи неефективно, інакше кажучи, бути професійним або непрофесійним.

2. Професійне та непрофесійне педагогічне спілкування

Професійне педагогічне спілкування – комунікативна взаємодія педагога з учнями, батьками, колегами, що забезпечує встановлення сприятливого психологічного клімату, ефективної взаємодії та оптимальних стосунків.

Непрофесійне педагогічне спілкування – навпаки, породжує страх, невпевненість, спричиняє зниження працездатності, викликає негативне ставлення до вчителя, до навчання. Тому таке спілкування можна назвати нерезультативним, недосконалим, на відміну від професійного [7].

Отже, спілкування вчителя з учнями може складатися по-різному. Успішність цього процесу великою мірою залежатиме від того, як учитель розглядає учня: як пасивний *об'єкт* чи активний *суб'єкт* педагогічного процесу. Сучасна психолого-педагогічна наука вважає за необхідне будувати педагогічну взаємодію на *суб'єкт-суб'єктній* основі, де і вчитель, і учень виступають активними учасниками педагогічного процесу, здійснюють вплив один на одного, де визнається право учня на власну думку, позицію. Натомість *суб'єкт-об'єктні* стосунки передбачають відносини підпорядкування, коли активним є лише вчитель, який впливає на учнів, керує їхньою діяльністю, нав'язує свою точку зору, а учням при цьому відводиться пасивна роль.

3. Характер, функції педагогічного спілкування

Залежно від того, реалізовано принцип *суб'єкт-об'єктної* чи *суб'єкт-суб'єктної* взаємодії, спілкування може бути *суб'єктно-суб'єктним*, *функціонально-рольовим* або *особистісно орієнтованим*.

Суб'єктно-суб'єктне – полягає у рівності психологічних позицій, взаємній гуманістичній установці, активності педагога та учнів, взаємопроникнення їх у світ почуттів і переживань, готовності прийняти співрозмовника.

Функціонально-рольове – суто ділове, стандартизоване, обмежене вимогами рольової позиції спілкування. За такого спілкування особисте ставлення педагога й учня один до одного не враховується і не виявляється.

Особистісно орієнтоване – передбачає виконання нормативно заданих функцій з виявом особистого ставлення, почуттів. У ході такого спілкування вчитель дає можливість учням висловлювати свої думки і почуття, відвертий з дітьми, не байдужий до їхніх справ і проблем, відчуває внутрішній світ кожної особистості [7].

Навіщо потрібне педагогічне спілкування? У чому його призначення? Щоб відповісти на ці запитання, варто розглянути функції педагогічного спілкування:

1) *інформаційна* (учитель повідомляє учням необхідну інформацію на уроках і в позаурочний час, сприймає інформацію від учнів);

2) *пізнання особистості* (спілкуючись з учнями, педагог має можливість більше про них дізнатися, краще пізнати кожну дитину);

3) *самоствердження* (завдяки висловленню власних міркувань, оцінці явищ, доведенню своєї точки зору на певні питання відбувається усвідомлення учнем та вчителем свого «Я», тобто, самоствердження);

4) *організація взаємодії* (у процесі спілкування педагог має можливість організувати учнів на роботу на уроці, на участь у позаурочних заходах);

5) *експресивна* (учасники спілкування співпереживають один одному, що сприяє встановленню ефективних взаємовідносин) [7].

4. Типи педагогічного спілкування

Залежно від орієнтації (особистісна чи рольова), взаємозвернення (закрите чи відкрите), активності учасників педагогічне спілкування може розвиватися за двома основними типами, як *монологічне* (відбувається поляризація за активністю: одні інструктують, наказують, диктують, інші – пасивно сприймають цей вплив) та *діалогічне* (активні всі, хто бере участь у конструктивному співробітництві).

5. Бар'єри, що перешкоджають педагогічній взаємодії, шляхи їх усунення

Ефективному спілкуванню вчителя з учнями часто заважають так звані *бар'єри спілкування*:

Бар'єри спілкування – це психологічні труднощі, що виникають у процесі спілкування, які є причиною конфліктів або перешкоджають взаєморозумінню і взаємодії. Вони можуть бути пов'язані з характерами людей, їхніми прагненнями, поглядами, мовними особливостями, з манерами спілкування.

Види бар'єрів:

1) соціальний – зумовлений переважанням рольової позиції вчителя в системі педагогічної взаємодії. Учитель навмисно демонструє свою перевагу над учнем і свій соціальний статус. Нейтралізує цей бар'єр прагнення не протиставляти себе учням;

2) фізичний – пов'язаний з організацією фізичного простору під час взаємодії. Неправильно організований простір приводить до ізолюваності вчителя, який неначе віддаляє себе від учнів, намагаючись сховатися за стіл, стілець тощо. Усувають такий бар'єр, скорочуючи дистанцію, відкритістю у спілкуванні;

3) гностичний – недоступність пояснення матеріалу вчителем (педагог не повинен уживати незрозумілих дітям термінів, висловлюватися великими реченнями (більше 17 слів), говорити надто швидко (більше 2,5 слів за 1 секунду);

4) психологічний – виявляється як негативна установка, сформована на підставі попереднього досвіду, різні інтереси партнерів комунікації тощо. Усувають ці бар'єри шляхом переорієнтації уваги з особистості на роботу, оптимістичним прогнозуванням подальшої діяльності.

Найтиповішими серед психологічних бар'єрів є: розбіжність настанов (учитель приходиться на урок захоплений своїм задумом, а учні байдужі,

незібрані, неуважні, внаслідок чого він дратується, нервує); боязнь класу (властивий учителям-початківцям, які часто непогано володіють матеріалом уроку, але побоюються безпосереднього контакту з дітьми); поганий контакт (учитель заходить до класу і замість організації взаємодії з учнями поводить «автономно», наприклад, пише пояснення на дошці); звуження функцій спілкування (переважає інформаційна, залишаються поза увагою соціально-перцептивні, комунікативні функції); негативна установка на клас (упереджене негативне ставлення вчителя до класу, невстигаючих учнів, порушників поведінки); страх допустити педагогічну помилку (запізнитися на урок, неправильно оцінити відповідь дитини тощо); наслідування (молодий учитель наслідує манери спілкування іншого педагога, не враховуючи власної педагогічної індивідуальності);

5) естетичний зумовлений несприйняттям співрозмовником зовнішнього вигляду, особливостей міміки. Усувають ці бар'єри шляхом самоконтролю поведінки;

б) емоційний – з'являється за невідповідності настрою, негативних емоцій, що деформують сприймання. Долають його за допомогою усмішки, чуйного ставлення до співрозмовника [1].

Зарубіжні науковці в сфері комунікацій ДжМ. Лейхіфф і ДжМ. Пен-роуз пропонують чотири основні шляхи подолання бар'єрів на шляху до ефективних організаційних комунікацій, які можна знайти за QR (https://pidruchniki.com/16070314/menedzhment/komunikatsiyni_baryeri_shlyahi_podolannya).

Завдання для самоаналізу та самоконтролю:

1. У чому різниця між професійним та непрофесійним спілкуванням?
2. Назвіть переваги та недоліки суб'єктно-суб'єктного, функціонально-рольового та особистісно орієнтованого спілкування.
3. У чому суть функцій педагогічного спілкування?
4. Схарактеризуйте типи педагогічного спілкування.
5. Назвіть бар'єри, що перешкоджають педагогічній взаємодії.
6. Які існують шляхи усунення бар'єрів педагогічної взаємодії?

Завдання для самостійної роботи студентів:

1. Написати мінітвір на тему (за вибором) «Етикет учителя: а) на виставці, в музеї, вернісажі; б) у театрі, філармонії, концертній залі; в) у суді, бібліотеці»: «Етикет у спілкуванні учителя початкових класів».

2. Навести приклади мовного етикету (між друзями, родичами, колегами, підлеглим та керівником, малознайомими людьми).

Рекомендована література:

1. Бар'єри спілкування URL: <https://studall.org/all-82890.html> (дата звернення 01.12.2020).
2. Бутенко Н. Ю. Комунікативна майстерність викладача : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2005. С. 6-29.
3. Комунікаційні бар'єри і шляхи їх подолання URL: https://pidruchniki.com/16070314/menedzhment/komunikatsiyni_baryeri_shlyahi_podolannya (дата звернення 01.12.2020).
4. Марченко О. Г. Основи педагогічної майстерності. Харків : Вид. група «Основа», 2009. 112 с.
5. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. Київ : Вища школа, 2004. 422 с.
6. Педагогічна майстерність учителя : навч. посібник / За ред. В. М. Гриньової, С. Т. Золотухіної. Харків : «ОБС», 2006. С. 84-92.
7. Педагогічне спілкування та його особливості URL: <https://studall.org/all-82889.html> (дата звернення 01.12.2020).
8. Основи педагогічної майстерності: методичні рекомендації для студентів природничо-географічного факультету. Вінниця: ВДПУ, 2016. 122 с.
9. Федорчук В. В. Основи педагогічної майстерності : навч. метод. посіб. Кам'янець-Подільський : Видавець Зволейко Д., 2008. С. 81-87.
10. Filatova L., Tkachenko L., Kupina I. Educational discipline «pedagogical skills» as the direction of the project implementation «school of professional growth» (day at school) Theory and Practice of Future Teacher's Training for Work in New Ukrainian School: monograph / Edit. I. F. Prokopenko, I. M. Trubavina. – Prague, OKTAN PRINT s.r.o., 2020. P. 451-462.

Розділ 7.

Етапи та стилі педагогічного спілкування

План:

1. Етапи педагогічного спілкування.
2. Стилi педагогічного спілкування.
3. Комунікативні вміння вчителя.

Завдання для самоаналізу та самоконтролю.

Завдання для самостійної роботи студентів.

Рекомендована література.

1. Етапи педагогічного спілкування

Науковець В. Кан-Калик виділяє чотири основні *етапи педагогічного спілкування*:

- 1) *прогностичний* (учитель моделює майбутнє спілкування з класом, уявляє, як клас чи окремі учні сприймуть його і викладений матеріал, продумує варіанти взаємодії; на цьому етапі важливими є прогностичні здібності, тобто вміння вчителя передбачати результати своєї діяльності);
- 2) «*комунікативна атака*» (це організація спілкування на початку взаємодії; тут важливі вміння педагога швидко включати клас в роботу, привертати до себе увагу, а перцептивні здібності вчителя допоможуть йому правильно сприймати учнів, зрозуміти їхній емоційний стан, настрої тощо);
- 3) управління спілкуванням упродовж педагогічного процесу (найважливіший етап; власне процес спілкування);
- 4) аналіз здійсненої системи спілкування і моделювання подальшої діяльності (після завершення процесу спілкування вчитель визначає, чи вдалося йому досягти своєї мети, здійснити задумане, чи були допущені помилки, у чому їх причина, як можна запобігти подібним недолікам у майбутньому) [2].

2. Стилi педагогічного спілкування

Стиль педагогічного спілкування – це індивідуально-типові особливості взаємодії вчителя й учнів. У стилі знаходять відображення особливості комунікативних можливостей вихователя та його вихованців, характер їхніх стосунків, а також творча індивідуальність педагога [5].

Якості, що визначають стиль спілкування вчителя: по-перше, його ставлення до дітей; по-друге, вміння управляти учнівським колективом.

Ставлення вчителя до дітей буває:

- 1) активно-позитивне – педагог виявляє доброзичливість, співучасть, співпереживання, його вимогливість поєднана з зацікавленістю; таке ставлення вчителя викликає в учнів довіру, прагнення до співробітництва;

- 2) пасивно-позитивне – педагог вважає, що лише вимогливість та суто ділові стосунки можуть забезпечити успіх у навчанні; його взаємини з дітьми мало емоційно забарвлені;
- 3) негативне – породжує недовіру, замкнутість учнів.

Способи керівництва учнівським колективом:

- *авторитарний* – стиль диктату; учень розглядається як пасивний виконавець; головні форми взаємодії: наказ, вказівка, інструкція, догана, висміювання;
- *ліберальний* – виявляється в невторчанні педагога, низькому рівні вимог, учителеві бракує стійкої педагогічної позиції; робота йде на самоплин, виховний процес некерований, результати нижчі;
- *демократичний* – ґрунтується на глибокій повазі до особистості кожного, на довірі; його основою є орієнтація на самоорганізацію, самоуправління особистості й колективу; основні засоби взаємодії: заохочення, порада, інформація, що розвиває в учнів самостійність.

Поєднуючи різновиди ставлення вчителя до учнів та способи керівництва учнівським колективом, В. Кан-Калик виділяє такі стилі педагогічного спілкування:

- 1) *спілкування на підставі захоплення спільною творчою діяльністю* – ґрунтується на активно-позитивному ставленні до учнів;
- 2) *спілкування на основі дружнього ставлення* – базується на особистісному позитивному сприйнятті учнями вчителя, який виявляє приязнь, повагу до дітей, але слід остерігатися перетворення дружніх взаємин на панібратські;
- 3) *спілкування-дистанція* – в основі має обмеження спілкування формальними стосунками; педагог, якому властивий такий стиль, може мати позитивне ставлення до учнів, але в організації діяльності він ближчий до авторитаризму;
- 4) *спілкування-залякування* – поєднує негативне ставлення до учнів та авторитарність у способах організації діяльності;
- 5) *спілкування-загравання* – поєднує позитивне ставлення до дітей з лібералізмом; ґрунтується на пошуку прийомів завоювання дешевого авторитету [6].

Педагогічні реалії демонструють цілу низку непродуктивних стилів педагогічного спілкування, досить образну характеристику яких запропонував В. Кан-Калик:

- «Монблан» – учитель підноситься над класом, як гірська вершина;
- «Китайська стіна» – педагог поглиблює дистанцію, підкреслює свою зверхність;
- «Локатор» – в організації стосунків з учнями переважає вибірковість учителя;
- «Робот» – педагог діє за певною програмою, незважаючи на обставини, які вимагають змін у спілкуванні;
- «Я сам» – учитель прагне все робити сам, гальмуючи вияви ініціативи з боку дітей;
- «Гамлет» – педагог постійно сумнівається в правильності обраної системи організації взаємин;

- «Друг» – перехід на позиції панібратства, втрата ділового контакту в спілкуванні;
- «Тетерук» – учитель реалізує власні цілі спілкування, не спрямований на школярів [4].

Як же повинно виглядати ефективне педагогічне спілкування, якому стилю варто надавати перевагу вчителю у своїй діяльності? Ймовірно, педагог повинен володіти значним арсеналом прийомів та засобів, оскільки залежно від ситуації йому доводиться виявляти різні сторони своєї особистості, бути суворим і лагідним, авторитарним і ліберальним, чутливо та гнучко реагувати на зміни педагогічних ситуацій. Продуктивність педагогічного спілкування залежатиме також від захопленості вчителя своєю справою, його професіоналізму та постійної спрямованості

Серед сучасних класифікацій стилів спілкування доцільно виокремити класифікацію за С. Братченком, який виділяє шість стилів спілкування. Докладніше про це – QR (https://pidruchniki.com/83354/psihologiya/stili_spilkuvannya).

3. Комунікативні вміння вчителя

Комунікативні вміння – це здатність реалізувати комунікативну діяльність вчителя на основі знань про спілкування. Вони необхідні педагогу для організації спілкування, тому що він може опинитися в ситуації непередбаченого спілкування, коли необхідно оперативно вирішувати комунікативну проблему або ситуацію. При цьому велику роль відіграє педагогічна культура вчителя, його ерудиція, професійне мислення, мовленнєва культура, комунікабельність. Володіння комунікативними вміннями розкріпачує вчителя, надає можливість вільно реалізувати свої сили і здібності як у стандартних, так і нестандартних ситуаціях, працювати впевнено в умовах співпраці з учнями, наприклад:

- уміння планувати спілкування;
- уміння визначати стратегію поведінки в певній ситуації;
- уміння входити (виходити) в ситуацію;
- уміння швидко й правильно орієнтуватися в ситуації;
- уміння орієнтуватися в комунікантах;
- уміння враховувати індивідуальні та вікові особливості комунікантів;
- уміння відчувати і підтримувати зворотній зв'язок;
- уміння чітко й емоційно відкрито висловлювати свої думки до певної ситуації;
- уміння використовувати вербальні засоби комунікації;
- уміння використовувати невербальні засоби комунікації (жести, міміку, пантоміміку);
- уміння використовувати паралінгвістичну систему знаків у комунікативній ситуації (голос, тональність);

- уміння використовувати екстралінгвістичну систему знаків у комунікативній ситуації (темп мовлення, паузи, логічний наголос);
- уміння орієнтуватися в нестандартних ситуаціях;
- уміння діяти в конфліктних ситуаціях;
- уміння керувати своєю поведінкою;
- уміння аналізувати ситуацію.

Більше про розвиток комунікативних умінь, вправи спрямовані на розвиток упевненості в собі – за QR (https://kuleshovatanya.ucoz.ua/index/komunikativni_vminnja_vchitelja_pedagogichna_etika/0-12).

Завдання для самоаналізу та самоконтролю:

1. Яка роль кожного з етапів педагогічного спілкування для встановлення ефективної взаємодії вчителя з учнями в освітньому процесі?
2. Що повинен робити вчитель, щоб не допускати виникнення або мінімізувати вплив бар'єрів у спілкуванні?
3. Що визначає стиль спілкування вчителя з учнями?
4. Порівняйте види ставлення вчителя до учнів зі стилями педагогічного спілкування (за В. Кан-Каликом).
5. Що, на Ваш погляд, породжує непродуктивні стилі спілкування вчителя з учнями?
6. Чим відрізняється педагогічне спілкування від спілкування вчителя з людьми поза професійною діяльністю?
7. Назвіть переваги та недоліки різних стилів керівництва учнівським колективом.

Завдання для самостійної роботи студентів:

1. Визначити сутність поняття «комунікативність» і «комунікабельність». «гіпер- і гіпокомунікабельність» (конспект).
2. Охарактеризувати способи комунікативного впливу (повідомлення).
3. Проаналізувати порівняльну характеристику стилів спілкування вчителя (за В. Кан-Каликом), розфарбувати кожний стиль та його характеристику окремим кольором за схемою: стиль-педагогічна сутність-емоційна забарвленість дій учителя-дії вчителя-реакції учнів-результат взаємодії.

4. Проаналізувати змістові та формальні ознаки стилів педагогічного спілкування: авторитарного, ліберального, демократичного (таблиця).
5. Написати свої міркування на тему: «Мій стиль спілкування» (мінітвір).
6. Підготуватися до тестової перевірки знань.

Рекомендована література:

1. Етапи педагогічного спілкування URL: <https://lektsii.org/3-75185.html> (дата звернення 02.12.2020).
2. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении. Москва : Просвещение, 1987. С. 27.
3. Комунікативні вміння вчителя. Педагогічна етика URL:https://kuleshovatanya.ucoz.ua/index/komunikativni_vminnja_vchitelja_pedagogichna_etika/0-12 (дата звернення 02.12.2020).
4. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. Київ : Вища школа, 1997. С. 212-219.
5. Педагогічна майстерність учителя : навч. посіб. / За ред. В. М. Гриньової, С. Т. Золотухіної. Харків : «ОБС», 2006. С. 84-92.
6. Стили педагогического спілкування URL: <https://studall.org/all-82891.html> (дата звернення 02.12.2020).
7. Федорчук В. В. Основи педагогічної майстерності : навч. метод. посіб. Кам'янець-Подільський : Видавець Зволейко Д., 2008. С. 82-85.

Розділ 8.

Педагогічна етика. Педагогічний такт

План:

1. Педагогічна етика вчителя, її категорії.
2. Педагогічний такт, його складники.
3. Умови оволодіння педагогічним тактом.

Завдання для самоаналізу та самоконтролю.

Завдання для самостійної роботи студентів.

Рекомендована література.

1. Педагогічна етика вчителя

Педагогічна етика є самостійним розділом етичної науки і вивчає особливості педагогічної моралі, з'ясовує специфіку реалізації загальних принципів моральності в сфері педагогічної праці, розкриває її функції, специфіку змісту принципів і етичних категорій [7].

Моральними цінностями вважають систему уявлень про добро і зло, справедливість і честь, які виступають оцінкою характеру життєвих явищ, етичних достоїнств і вчинків людей тощо. До педагогічної діяльності застосовуються всі основні моральні поняття, проте окремі поняття відображають такі риси педагогічних переконань, діяльності й відносин, які виділяють педагогічну етику у відносно самостійний розділ етики. Серед цих категорій – *професійний педагогічний обов'язок, педагогічна справедливість, педагогічна честь і педагогічний авторитет.*

Професійний педагогічний обов'язок – одна з найважливіших категорій педагогічної етики. У цьому понятті концентруються уявлення про сукупність вимог і моральних розпоряджень, що ставляться суспільством до особи вчителя, а також виконання вчителем професійних обов'язків. Серед цих вимог такі: здійснювати певні трудові функції, переважно інтелектуальні, правильно будувати взаєностосунки з учнями, їхніми батьками, колегами по роботі, глибоко усвідомлювати своє ставлення до обраної професії, учнівського і педагогічного колективу й суспільства в цілому. Основою професійного педагогічного обов'язку є об'єктивні та актуальні потреби суспільства в навчанні й вихованні підростаючих поколінь. *У професійних обов'язках педагога запрограмована необхідність творчого ставлення до своєї праці, особлива вимогливість до себе, прагнення до поповнення професійних знань і підвищення педагогічної майстерності, необхідність поважного і вимогливого ставлення до учнів і їхніх батьків, уміння вирішувати складні психологічні колізії та конфлікти.*

Педагогічна справедливість узагалі характеризує відповідність між достоїнствами людей і їхнім суспільним визнанням, правами і обов'язками. Педагогічна справедливість має специфічні риси, будучи своєрідною мірою об'єктивності вчителя, рівня його етичної вихованості (доброти, принциповості, людяності), що виявляється в його оцінках вчинків учнів, їхньому ставленні до навчання, проявах суспільно корисної діяльності тощо. Справедливість – це

моральна якість вчителя й оцінка міри його впливу на учнів, що відповідає реальним заслугам перед колективом. Специфіка педагогічної справедливості полягає у такому: оцінка дії (відповідна реакція на неї) знаходиться в педагога і учня на різних рівнях етичної зрілості; визначення об'єктивності залежить здебільшого від педагога; загальній моральній оцінці піддається взаємодія сторін з нерівним самозахистом; педагогічно необхідне, запрограмоване педагогом, може не усвідомлюватися учнями.

Професійна честь у педагогіці – це поняття, що виражає не тільки усвідомлення вчителем своєї значущості, але і суспільне визнання, суспільну пошану його моральних заслуг і якостей. Високо розвинуте усвідомлення індивідуальної честі й особистої гідності в професії педагога чітко визначається. Якщо вчителем у своїй поведінці та міжособистих стосунках порушуються вимоги, що ставляться суспільством до ідеалу педагога, то відповідно ним демонструється зневага до професійної честі й гідності. *Честь вчителя* – суспільна оцінка його реальних професійних достоїнств, що виявляються в процесі виконання ним професійного обов'язку.

Педагогічний авторитет учителя – це його моральний статус у колективі учнів і колег, своєрідна форма дисципліни, за допомогою якої авторитетний і шанований педагог регулює поведінку учнів, впливає на їхні переконання. Педагогічний авторитет залежить від попередньої морально-етичної і психолого-педагогічної підготовки вчителя. Рівень його визначається глибиною знань, ерудицією, майстерністю, ставленням до роботи тощо [6].

Учитель не може обмежуватися знанням етичних норм і принципів, хоча вони і є умовою правильної орієнтації. Він повинен мати тверді ідейно-етичні переконання, що є передумовою для активної свідомої діяльності цілеспрямованого формування особистості вихованця.

Етичні знання та етичні погляди стають переконаннями особистості в процесі соціальної практики і під впливом об'єктивних умов трудової діяльності. Вимогам професійної педагогічної етики відповідає переконаність, що органічно поєднується з відповідальністю, принциповістю і вимогливістю до себе.

У професійній педагогічній етиці моральні почуття вчителя розглядаються як емоційний аспект його духовної діяльності, що характеризує разом з переконаннями суб'єктивну моральну позицію відносно професійної діяльності й учасників виховного процесу. Етичні почуття виступають засобом формування особистості та одним із завдань етичного виховання. Етичні почуття педагога можна умовно розділити на декілька груп відповідно до обраного об'єкту. У групі почуттів, що регулюють ставлення педагога до своєї професії, виділяються почуття професійного обов'язку, відповідальність; у другій групі визначають ставлення вчителя до себе як представника педагогічної професії. Нарешті, особливу групу складають почуття, які відбивають ставлення до учасників педагогічного процесу.

2. Педагогічний такт, його складові

Педагогічний такт – це почуття міри у процесі спілкування з людьми з урахуванням їхнього конкретного фізичного і передусім психічного стану. Належить до соціально-педагогічних якостей у складі педагогічної майстерності [8].

Складові педагогічного такту:

- ❖ психолого-педагогічна грамотність;
- ❖ педагогічна винахідливість;
- ❖ ініціативність і осмислення дій;
- ❖ довіра і повага;
- ❖ спостережливість і уважність;
- ❖ уміння передбачати;
- ❖ витримка і самовладання;
- ❖ педагогічна кмітливість;
- ❖ емоційна культура;
- ❖ вимогливість і доброзичливість;
- ❖ чуйність і милосердя;
- ❖ уміння все бачити, але не все «помічати».

Вимоги педагогічного такту.

Найбільш важливою вимогою є уміння вчителя оцінити ситуацію, яка може призвести до якихось порушень і, відповідно, потребує тактичного втручання. До таких ситуацій слід віднести:

– коли педагог вимушений «поставити» учня в незручне становище і необхідно лише пом'якшити ситуацію;

– коли педагог мимоволі, сам того не бажаючи, «зачепив» самолюбство учня, без будь-якої вини з його боку, і повинен терміново виправити або хоча б пом'якшити ситуацію, яка склалася;

– коли учень за певних обставин «потрапив у негарне становище» або ж почуває себе розгубленим через свої індивідуальні особливості, не може у зв'язку з цим виконати поставлене перед ним завдання і тому потребує допомоги.

Побачити, розпізнати ситуацію такого типу – перша вимога педагогічного такту.

Наступна вимога педагогічного такту – учитель повинен бути інформованим про причини моральних суперечностей; у випадку, якщо цієї інформації немає, враховувати, коли приймається рішення, її неточність або неповність.

Педагогічний такт вимагає вміння враховувати суб'єктивні особливості учня й об'єктивні умови, в яких виявляються суперечності: від кого залежить виправлення ситуації, чи спроможний зробити це учень і як учитель може йому допомогти.

Тактовність вимагає від учителя уміння враховувати обставини, за яких скоєний цей вчинок [10].

Педагогічний такт також вимагає *при виборі засобів у взаємодії з учнем враховувати характер його стосунків з батьками*. Від цього залежить і сприймання і розуміння дій учителя.

Необхідно також враховувати *індивідуальні особливості учня, характер ситуації*, в яку той потрапив, обстановку, що склалася.

Важливо *вміти передбачити, як вплив учителя на конкретного учня сприйме клас*. Якщо колектив підтримує дії вчителя, то вплив на одного учня стане ніби впливом на інших, якщо ні, то виховного ефекту дії вчителя не матимуть.

Педагогічний такт – це не поодинокі вчинки учителя, а стиль його поведінки, при якому учні завжди впевнені в його доброзичливості, чуйності та доброті. Це педагогічно моральна поведінка, це засіб боротьби за людину, прояв душевної тонкості в дії, така форма поведінки, коли моральне мислення і практика єдині [11].

Чуйність і тактовність особливо необхідні у ставленні до слабких, хворих і роздратованих учнів, які перенесли душевну травму, а також до тих, хто помилився в оцінці своїх вчинків і слів.

Тактовність учителя – це велика сила, вона викликає почуття вдячності до вчителя як до людини, яка не тільки знає і розуміє більше, ніж учні, але й вірить у них і ставиться до них краще, ніж вони того інколи заслуговують.

Такт, тактовність – це педагогічно моральна поведінка, в якій виявляється непримиримість до всього, що заважає вихованню, прояв душевної тонкості вчителя в дії, це форма поведінки, при якій моральне мислення і практика єдині. Носієм такту може бути лише зріла, духовно багата, інтелігентна особистість. Саме в неї такт набирає свого найповнішого вияву. Він стає видимим через особистісно-неповторний стиль діяльності такого вчителя, через діалогічність у ставленні до світу, уміння враховувати неповторну особистість кожного учня.

3. Умови оволодіння педагогічним тактом

1. Ставлення вчителя до своєї праці:

- обирати професію свідомо, згідно з покликанням;
- любити педагогічну працю, прагнути до творчості, використовувати нові прогресивні тенденції в навчанні й вихованні;
- поліпшувати умови педагогічної роботи.

2. Ставлення до учнів:

- ставлення як до особистості;
- прагнути, щоб ставлення до школяра було діловим, мало товариський характер;
- любити дітей, бути уважним до кожного учня;
- вивчати внутрішній світ школярів, умови їхнього життя й діяльності, щоб приймати педагогічно правильні рішення;
- бути обґрунтовано вимогливим до учня, реалістичним і доброзичливим;
- нести моральну відповідальність за характер стосунків у системі «учитель-учень»;
- вірити в духовне й фізичне вдосконалення школяра;

- бути витриманим з учнем, уміти терпляче вислуховувати його та переконувати;
- зміцнювати свій авторитет як людини-професіонала серед школярів;
- не принижувати гідності дитини, бути непримиреним до подібних дій колег.

3. Ставлення до учнівського колективу:

- спиратися на учнівський колектив;
- зважати на позицію учнівського колективу;
- використовувати колектив класу для впливу на окремих учнів;
- зважати на право учнівського колективу розв'язувати свої внутрішні справи;
- знати рівень розвитку учнівського колективу та внесок окремих учнів у його формування;
- бути непримиримим до проявів індивідуалізму, які руйнують колектив класу тощо.

Завдання для самоаналізу та самоконтролю:

1. Що таке педагогічна етика?
2. Назвіть основні категорії педагогічної етики.
3. Яку людину можна назвати тактовною?
4. Яких вимог повинен дотримуватися вчитель, щоб бути тактовним?
5. Чим педагогічний такт відрізняється від загального?
6. У яких значеннях уживається поняття педагогічного такту?
7. Чим відрізняються поняття «педагогічний такт» та «педагогічна тактика»?
8. Як продіагностувати рівень тактовності майбутнього вчителя?
9. Які особливості педагогічного такту в роботі з учнями молодших класів?
10. Який зв'язок між педагогічною мораллю та педагогічним тактом?

Завдання для самостійної роботи студентів:

1. Розкрити тему: «Джерела педагогічної етики» (реферат).
2. Дібрати приклади педагогічних ситуацій педагогічного такту і непедагогічного такту вчителя (по 2 до кожного) (повідомлення).

Рекомендована література:

1. Васянович Г. П. Педагогічна етика : навч. посібн. Київ : «Академвидав», 2011. 248 с.
2. Васянович Г. П. Морально-правова відповідальність педагога (теоретико-методологічний аспект): монографія. Львів: Львів, держ. фін.-екон. ін-т, 2002. 232 с.
3. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії : наук.-метод. посіб. Київ : МАУП, 2000. 312 с.
4. Кайдалова Л. Г., Щокіна Н. Б., Вахрушева Т. Ю. Педагогічна майстерність викладача : навч. посіб. Харків : Вид-во НФаУ, 2009. 140 с.
5. Малахов В.А. Етика: Курс лекцій: навч. посіб. Київ : Либідь, 2002. 384 с.
6. Методичні рекомендації про дотримання педагогічної етики URL: <http://pedagogi.org/metodichni-rekomendaciyi-pro-dotrimannya-pedagogichnoyi-etiki.html> (дата звернення : 02.12.2020).
7. Педагогічна етика URL: <http://refs.in.ua/pedagogichna-etika.html> (дата звернення : 02.12.2020).
8. Педагогічна етика і такт вчителя URL: <https://studfiles.net/preview/1905290/page:9/>(дата звернення : 02.12.2020).
9. Педагогічна етика: текст лекцій / за ред. О.Г. Романовський, Н. В. Серeda, О. В. Квасник. Харків : НТУ «ХПІ», 2011. 60с.
10. Педагогічна майстерність: комплекс навчально-методичного забезпечення магістрів всіх спеціальностей денної форми навчання. Укл. : Н. Ю. Волянiюк, О.В. Москаленко. Київ : НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського», 2016. 68 с.
11. Педагогічний такт учителя URL: <https://studopedia.info/9-21462.html> (дата звернення : 02.12.2020).
12. Педагогічний такт учителя URL: https://pidruchniki.com/90497/pedagogika/pedagogichniy_takt_uchitelya (дата звернення : 02.12.2020).
13. Хоружа Л. Л. Етична компетентність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика : монографія. Київ, 2003. 319с.

МОДУЛЬ 3.

МАЙСТЕРНІСТЬ ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТІВ ТА ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ

Розділ 9.

Педагогічні конфлікти: профілактика та вирішення

План:

1. Поняття конфлікту, життєвий цикл конфлікту.
2. Сутність педагогічного конфлікту, причини виникнення, класифікація.
3. Методи вирішення педагогічного конфлікту.
4. Стратегії поведінки сучасного педагога в конфліктних ситуаціях.
5. Технології вирішення конфлікту.

Завдання для самоаналізу та самоконтролю.

Завдання для самостійної роботи студентів.

Рекомендована література.

1. Поняття конфлікту, життєвий цикл конфлікту

Конфлікт – це зіткнення протилежно спрямованих, несумісних одна з одною тенденцій у свідомості окремого індивіда, у міжособистісних відносинах або взаємодіях індивідів чи груп людей, пов'язане з гострими негативними емоційними переживаннями [8].

Конфліктіві передуює певна ситуація, тобто передконфліктна ситуація. У цій ситуації кожен із суб'єктів може більшою чи меншою мірою усвідомлювати власні інтереси та можливі перешкоди від іншої сторони щодо задоволення цих інтересів. Іноді на передконфліктній стадії виникає велика напруженість у стосунках, яка тривалий час не виявляється у відвертому конфліктному зіткненні. Сторони маневрують, шукають вигідної позиції, вичікують, утримуючись від нападу. Конфлікт перебуває ніби в зародковому стані, доки не відбудеться інцидент – перша сутичка конфліктантів, неприємна подія, непорозуміння, випадок.

Коли межу стримування перейдено, полум'я конфлікту спалахує від найменшої іскри. Іноді в процесі інциденту конфліктанти вирішують проблему або розходяться, щоб більше не зустрітися. Здебільшого інцидент є зав'язкою конфлікту, який надалі зростає й посилюється.

Процес поглиблення й розширення конфлікту дістав назву *ескалація* (від англ. *escalation* – поступове розширення, підсилення), зменшення гостроти конфлікту називають *деескалацією*, а весь процес від зародження конфлікту до його закінчення – життєвим циклом конфлікту.

Верхню точку ескалації називають *кульмінацією* (від латин. *culmen* – вершина). Вона може виявитися у «вибуховому» епізоді чи кількох послідовних

епізодах жорсткого протиборства. Часто сторони усвідомлюють необхідність зупинити ескалацію ворожих дій ще до того, як відбудеться кульмінаційний вибух, і тоді кульмінація настає на нижніх щаблях розвитку конфлікту. Отже, кульмінація є останньою точкою ескалації та водночас першою точкою деескалації конфлікту.

Завершення конфлікту не завжди збігається з його вирішенням. Наприклад, сторони можуть зайти в глухий кут. Теоретично можна виокремити такі варіанти завершення конфлікту:

- поступове затухання конфлікту;
- перемога однієї зі сторін та поразка іншої;
- поразка обох сторін;
- примирення (компроміс);
- перемога обох сторін;
- вихід однієї зі сторін із конфлікту (перехід до іншого закладу освіти).

Коли конфлікт завершується, ми маємо справу з постконфліктною ситуацією, яка може бути ситуацією виснаження сил, кризовою ситуацією, ситуацією корисних інновацій або новою передконфліктною ситуацією.

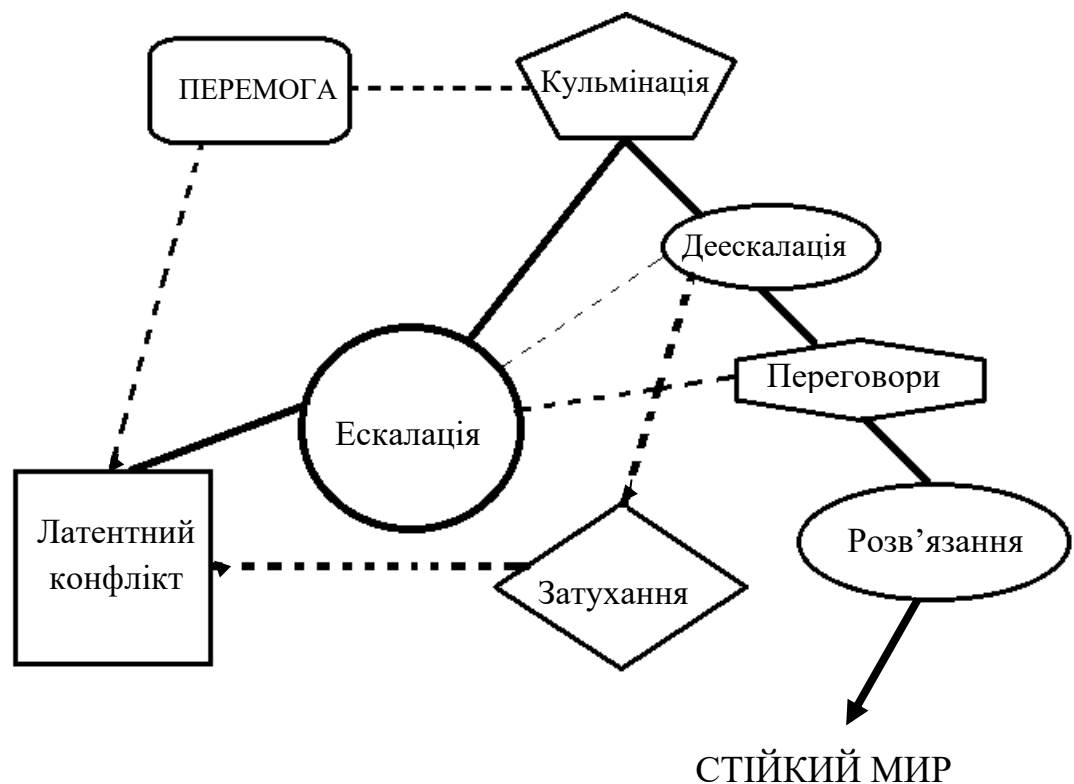

Рис. 9.1. Життєвий цикл конфлікту (на основі моделей К. Мітчела та Б. Хофмана) [2].

2. Сутність педагогічного конфлікту, причини виникнення, класифікація

Педагогічний конфлікт – найгостріший спосіб розвитку і подолання значущих суперечностей, що виникають у взаємодії учасників освітнього процесу, який зазвичай супроводжується негативними емоціями та потребує розв’язання [7].

Далеко не кожен міжособистісний конфлікт учителя з учнем є руйнівним з психологічної точки зору. Як і суперечності, конфлікт поєднує позитивні та негативні сторони.

Своєчасно вирішений конфлікт дозволяє боротися із застоєм, самозаспокоєнням взаємодіючих сторін, спонукаючи до самоаналізу, самокритики і, врешті-решт, згуртовуючи їх на основі кращого взаєморозуміння.

Варто з’ясувати причини виникнення конфліктних ситуацій у педагогічній діяльності та типові конфліктогенні ситуації в школі. Це можна переглянути за [QR\(https://studopedia.su/8_56861_rozglyanemo-strategii-dlya-virishennya-konfliktu-diyalnosti-konfliktu-povedinki-vchinku-konfliktu-vzaiemin.html\)](https://studopedia.su/8_56861_rozglyanemo-strategii-dlya-virishennya-konfliktu-diyalnosti-konfliktu-povedinki-vchinku-konfliktu-vzaiemin.html).

Звичайно, найоптимальніший варіант розвитку педагогічної взаємодії – безконфліктний. Але уникнути суперечностей між учителем і учнями неможливо: вони існують об’єктивно і є рушійною силою розвитку. Виходячи з того, що конфлікт, як правило, супроводжується гострими негативними емоційними переживаннями, найчастіше говорять про його **негативні (деструктивні) функції**. До таких, зокрема, належать:

- ✓ порушення системи комунікацій та взаємовідносин між людьми;
- ✓ зниження групової єдності;
- ✓ перешкода для досягнення мети;
- ✓ піддрив авторитету і позбавлення підтримки оточуючих;
- ✓ виникнення ефекту «снігові кулі» (коли кожен крок у конфлікті викликає появу нових конфліктів);
- ✓ виникнення ворожнечі;
- ✓ акцентування уваги більшою мірою на досягненні «перемоги» у конфлікті, ніж на вирішенні проблеми;
- ✓ зниження ефективності виконання завдань і планів;
- ✓ поява почуття незадоволення та негативного емоційного стану.

Але аналіз лише негативних функцій конфлікту не висвітлює всебічно його суті. Тому в науковій літературі згадуються також позитивні функції конфліктів:

- ✓ роль «випускного клапану», що дозволяє учасникам конфлікту звільнитися від негативних емоцій;
- ✓ сприяння осмисленню та обговоренню скарг, претензій, що існують між людьми;

- ✓ можливість виявити свої думки, що сприяє самореалізації та самоствердженню людей.

Класифікація конфліктів у закладі освіти:

1. За кількістю суб'єктів конфлікту:
 - а) внутрішньоособистісний конфлікт на рівні однієї особистості;
 - б) міжособистісний – конфлікт між двома особистостями;
 - в) внутрішньогруповий – конфлікт, що виникає в групі між окремою особистістю і групою;
 - г) міжгруповий – конфлікт, який може виникати між двома групами як усередині певної групи, так і при її взаємодії з середовищем та іншими групами.
2. За місцем локалізації:
 - а) внутрішньошкільний;
 - б) зовнішній.
3. Згідно з суперечностями, що виникають в освітньому процесі:
 - а) прості (учитель роз'яснює, не викликаючи протидії учнів: припинення бійки);
 - б) складні (конфлікти діяльності, що виникають з приводу виконання учнями навчальних завдань, успішності; конфлікти поведінки, що виникають з приводу порушення учнями правил поведінки в школі та поза нею; мотиваційні конфлікти розпалюються через небажання дитини вчитися; конфлікт взаємодії між учителями й учнями, учителями та адміністрацією школи виникають через суб'єктивні причини, наприклад, боротьба лідерів, суперечності між хлопчиками та дівчатками).

3. Стратегії поведінки сучасного педагога в конфліктних ситуаціях

Як вирішити проблему суперечностей у взаєминах педагога з учнями?

Існує пряма залежність між успішністю вирішення конфлікту в учнівському колективі й позицією вчителя у цьому конфлікті. У практичній роботі вчителя зустрічаються різні варіанти можливих позицій педагога у вирішенні конфлікту. Розглянемо деякі з них.

1. Позиція силового (авторитарного) втручання в конфлікт. Учитель не стільки прагне вирішити конфліктну ситуацію, скільки хоче припинити її. Як правило він одноосібно визначає хто правий, хто винуватий і, застосовуючи відповідні санкції, припиняє конфлікт, але насправді вирішення конфлікту не відбувається: він може набути інших форм або конфліктуючі перенесуть його за межі освітнього закладу.

2. Позиція невтручання. Учитель намагається не помічати конфліктних ситуацій, які виникають в учнівському колективі. Невтручання педагога у конфлікт відбувається до тих пір, поки його не помітить адміністрація школи або цей конфлікт не зачепить інтереси самого вчителя. Вирішення конфлікту педагог перекладає на актив колективу.

3. Позиція замовчування конфлікту. Наявність конфліктної ситуації просто не визнається вчителем, заперечується його наявність. Педагог таким чином

намагається відсторонитися від проблеми простим її невизнанням. Така поведінка обумовлена некомпетентністю в способах вирішення конфлікту.

4. Пошук шляхів вирішення конфлікту. Педагог аналізує ситуацію, прогнозує варіанти розвитку конфлікту [5].

Професійна позиція, зорієнтована на потенціал дитини, на її подальший розвиток, мусить бути тактовно опрацьована, а тонкий психологічний дотик до особистості дитини – згідно з тим, що він відбувається зараз (вік, стан, досвід, знання, інтелект, здібності, рівень вихованості й інше), – виправданим. Багато чого залежить від вибору стилю поведінки, що відповідає конфліктній ситуації. Адже деякі стилі можуть бути найбільш ефективними для вирішення конфліктів визначеного типу.

Основні найбільш сприятливі стратегії поведінки в конфліктній ситуації були розроблені К.У. Томасом і Р.Х. Кілменном. Вони вказують, що існують п'ять основних стратегій поведінки в конфлікті: пристосування, компроміс, співробітництво, ігнорування, суперництво чи конкуренція.

1. Уникнення конфлікту. У такому випадку людина намагається не зважати на конфліктну ситуацію, відсунути пов'язану з нею проблему якомога далі, сподіваючись, що все владнається само по собі. Але така поведінка не знімає суперечностей, які з часом можуть загостритися. Уникати конфлікту можна, коли: проблема не дуже важлива; учитель розуміє слухність позиції іншої людини; відсутня достатня інформація для вирішення проблеми; напруженість дуже велика і потрібно зняти негативні емоції.

2. Конфронтація (суперництво) у конфлікті. Це активний, майже агресивний наступ, коли людина, прагнучи задовольнити власні інтереси, не зважає на інших. Така поведінка може використовуватися, коли: педагог упевнений, що правий і поліпшить ситуацію; обмеження дій одного з учнів сприятиме захисту іншого учня чи групи; у критичній ситуації, що потребує миттєвого реагування; треба прийняти нестандартне рішення.

3. Стратегія пристосування. У цьому випадку людина прагне взаємодіяти з іншою людиною, не відстоюючи своїх інтересів. Корисна, коли: учителя не дуже хвилює результат; він прагне зберегти добрі стосунки з іншою людиною; упевнений, що інша людина має більшу рацію, або що для неї дуже важливий відповідний результат.

4. Компроміс. Це схильність не загострювати конфліктну ситуацію і частково поступатися своїми інтересами в конфлікті. Така стратегія є ефективною, коли: педагог прагне швидше вирішити проблему; інші підходи до проблеми виявилися неефективними; потрібно зберегти стосунки.

5. Співробітництво. Це пошук взаємовигідних результатів і шляхів їх досягнення. Учителю потрібно не лише самому прагнути до взаємодії, але й учити цьому учнів, створювати умови для подолання їхнього невміння чи небажання взаємодіяти. Дана стратегія використовується, коли: вирішення проблеми є справою дуже важливою для обох сторін; є необхідність встановити тривалі хороші стосунки; педагог має досить часу для вирішення проблеми; обидві

сторони прагнуть досягти найкращого результату; особи мають однакові владу, сили і можливості, і тому можуть разом шукати шляхи вирішення проблеми [8].

4. Методи вирішення педагогічного конфлікту

У процесі вирішення конфліктних ситуацій використовуються як прямі так і опосередковані методи. Прямі методи вирішення педагогічних конфліктів [5]:

1. *Індивідуальна бесіда.* Педагог по черзі запрошує до себе конфліктуючі сторони і просить кожного викласти сутність і причини зіткнення. При цьому необхідно припинити будь-які оцінні судження і вимагати наводити тільки факти, уникаючи емоцій.

2. *Групова бесіда.* Визначившись зі способом вирішення конфлікту, педагог може запросити обидві сторони і запропонувати їм у присутності один одного висловити претензії, при цьому припиняє виявлення негативних емоцій і висловлює їм своє рішення.

3. *Колективне обговорення.* Педагог пропонує конфліктуючим сторонам висловити свої пропозиції один одному в присутності всього колективу. Остаточне рішення він приймає на підстав виступів учасників обговорення і рішення повідомляється від імені колективу.

Якщо конфлікт не вщухає, незважаючи на вказані заходи, педагог застосовує санкції до конфліктуючих: від критичних зауважень до адміністративних впливів. Якщо і це не допомагає, тоді слід знайти можливість розвести конфліктуючі сторони так, щоб вони не зустрічались.

5. Технології вирішення конфлікту

Технологія 1. Вирішення конфлікту з учнями.

1. Аналіз педагогічної ситуації.

- визначити сутність проблеми;
- визначити причини виникнення конфлікту (мотиви, мета учасників конфлікту);
- проаналізувати взаємини між учасниками до виникнення конфлікту;
- з'ясувати, яким повинен бути позитивний результат, що задовольнятиме обидві сторони;
- обрати способи взаємодії, які не принижують жодну зі сторін (подумки програти декілька можливих варіантів вирішення конфлікту.)
- проаналізувати наслідки вирішення конфлікту в перспективі.

Технологія 2. Безпрограшне вирішення конфлікту.

I) Активне слухання (констатування дитиною своїх почуттів) – дати учню зрозуміти, що Ви відчуваєте його переживання.

Наприклад: Учитель: «Відчуваю, що ти ображений тим, що відбулося».

Пауза. Даємо висловитися дітям.

II) «Я-повідомлення» (констатування вчителем своїх почуттів). Не докоряти!

- не скривджуючи, висловити негативні почуття;
- дозволити дитині дізнатися про почуття дорослого, які він щиро висловлює;
- висловлюватися без осуду або дорікань.

III) «Позиція-Ми». Не ставити свої вимоги, а знайти загальну точку взаємодії, виходячи на позицію «Ми».

Наприклад, учитель: «Давайте подумаємо, як же нам вчинити?»

- підкреслити загальні інтереси;

- аргументація власних доказів, демонстрація зацікавленості проблемами дитини, деталізація прийняття рішення.

IV) Виконання прийнятого рішення.

V) Контроль, аналіз.

Інші цікаві технології вирішення конфлікту знайдете за QR (<http://wishenko.org/imeni-bogdana-hmelenicekogo-pedagogichna-majsterniste-suchasno.html?page=12>).

Завдання для самоаналізу та самоконтролю:

1. Що таке конфлікт? Назвіть основні види конфліктів.
2. Чому виникають конфлікти в педагогічній діяльності вчителя?
3. Схарактеризуйте основні типи потенційних конфліктних ситуацій у школі.
4. Які негативні функції конфліктів Ви знаєте?
5. Чи може конфлікт відігравати позитивну роль у стосунках між людьми? Якщо так, то як саме?
6. Дайте характеристику можливим стратегіям педагогічної взаємодії в конфлікті.
7. За якої стратегії взаємодії в конфлікті максимально реалізуються власні інтереси? Інтереси іншої сторони?
8. Чи може педагог штучно створювати конфлікти? Якщо так, то з якою метою?
9. Які Ви знаєте методи діагностики рівня конфліктогенності в школярів?
10. У чому полягають особливості шкільної медіації?
11. Назвіть переваги впровадження медіації ровесників.

Завдання для самостійної роботи студентів:

1. Розкрити тему: «Шляхи попередження конфліктних ситуацій між педагогами та учнями» (реферат).
2. Конфліктогенні ситуації у школі (конспект).

3. Дібрати приклади стилів вирішення педагогічних конфліктів (посередництво, суперництво, уникнення, пристосування, співробітництво, компроміс) (повідомлення).
4. Правила поведінки вчителя в конфліктній ситуації.

Рекомендована література:

1. Галузьяк В. М., Холковська І. Л. Педагогічна конфліктологія : навч. посіб. Вінниця : «Нілан ЛТД», 2015. 208 с.
2. Життєвий цикл конфлікту URL: https://pidruchniki.com/20080215/psihologiya/zhittyeviy_tsikl_konfliktu (дата звернення : 03.12.2020).
3. Конфлікти у педагогічній взаємодії, їх причини та шляхи урегулювання URL: <https://studfiles.net/preview/5603078/page:12/> (дата звернення : 03.12.2020).
4. Конфліктологія : навч. посіб. / За заг. ред. В. М. Петюхата ін. Київ : КНЕУ, 2003. 315 с.
5. Майстерність вчителя у вирішенні конфліктних ситуацій URL: <http://wishenko.org/imeni-bogdana-hmelenicekogo-pedagogichna-majsterniste-suchasno.html?page=12> (дата звернення : 03.12.2020).
6. Мільто Л.О. Методика розв'язання педагогічних задач: навч. посіб. Харків : Ранок-НТ, 2004. С. 129-133.
7. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. Київ : Вища школа, 2004. С. 245-251.
8. Педагогічні конфлікти, їх характеристика, основні види URL: <https://studfiles.net/preview/5257705/page:25/> (дата звернення : 03.12.2020).
9. Стратегії для вирішення конфлікту діяльності, конфлікту поведінки, вчинку, конфлікту взаємин URL: https://studopedia.su/8_56861_rozglyanemo-strategii-dlya-virishennya-konfliktu-diyalnosti-konfliktu-povedinki-vchinku-konfliktu-vzaiemin.html (дата звернення : 03.12.2020).
10. Шкільна медіація: ефективне вирішення конфліктів у навчальних закладах URL: <http://www.osvitaua.com/2017/05/57985/> (дата звернення : 03.12.2020).
11. Filatova L., Tkachenko L., Kupina I. Educational discipline «pedagogical skills» as the direction of the project implementation «school of professional growth» (day at school) Theory and Practice of Future Teacher's Training for Work in New Ukrainian School: monograph / Edit. I. F. Prokopenko, I. M. Trubavina. – Prague, OKTAN PRINT s.r.o., 2020. P. 451-462.

Розділ 10.

Попередження та протидія булінгу (цькуванню) в закладах освіти

План:

1. Поняття булінгу (цькування), фази розвитку, форми.
2. Причини виникнення булінгу (цькування).
3. Учасники булінгу (цькування).
4. З'ясування обставин випадку булінгу (цькування).
5. Заходи з протидії булінгу (цькуванню) для дітей молодшого шкільного віку.
6. Профілактика булінгу (цькування) в закладах освіти.

Завдання для самоаналізу та самоконтролю.

Завдання для самостійної роботи студентів.

Рекомендована література.

1. Поняття булінгу (цькування), фази розвитку, форми

Булінг (цькування) – це діяння (дія або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [4].

Найчастіше булінг (цькування) відбувається в місцях, де контроль або нагляд дорослих найменший або взагалі відсутній. Це можуть бути коридори, вбиральні, роздягальні, подвір'я, сходи, їдальня тощо. Іноді дитина може піддаватися булінгу (цькуванню) й поза територією закладу освіти. Такі випадки можуть трапитися по дорозі додому, у дворі дому, під час шкільних екскурсій тощо. Крім того, за умови віртуалізації сучасного соціального простору закономірно, що і прояви опосередкованої агресії та булінгу (цькування) перемістилися в зону он-лайн, в якій діти перебувають повсякчас незалежно від місця їхнього фізичного перебування. Булінг (цькування) за допомогою електронних засобів комунікації називається кібербулінгом[9; 11].

Булінг (цькування) розвивається за певною схемою і має декілька фаз розвитку, які можна зобразити як «Драбину булінгу (цькування)». Кожна сходинка цієї драбини відповідає певному етапу розвитку булінгу (цькування), емоційному стану потерпілого та певним діям кривдника. Більш детально за QR (<https://pntu.edu.ua/uploads/files/0/main/deps/ps/buling/module1/drabina-bulingu.pdf>).

Булінг (цькування) виявляється через різні форми насильства, які вчиняються систематично стосовно до однієї і тієї ж особи.

Це можуть бути прояви:

- 1) **фізичного насильства**, що включає штовхання, зачіпання, підніжки, бійки, стусани, ляпаси, удари та інші дії, які завдають болю й тілесні ушкодження тощо;
- 2) **психологічного насильства**, що включає образи, поширення неправдивих чуток, глузування, залякування, ізоляція, ігнорування, бойкот, відмова від спілкування, погрози, маніпуляції, шантаж тощо;
- 3) **економічного насильства**, що включає дрібні крадіжки, пошкодження або знищення особистих речей, вимагання грошей, їжі тощо;
- 4) **сексуального насильства**, що включає образливі жести, висловлювання, прізвиська, жарти, погрози, поширення чуток, обмацування сексуального (інтимного) характеру та/або змісту тощо [10].

2. Причини виникнення булінгу (цькування)

Причинами виникнення булінгу (цькування) у міжособистісних взаєминах можуть бути різні чинники, які можна поєднати у чотири групи: **особистісні, сімейні, соціальні, оточення (середовище)** [10].

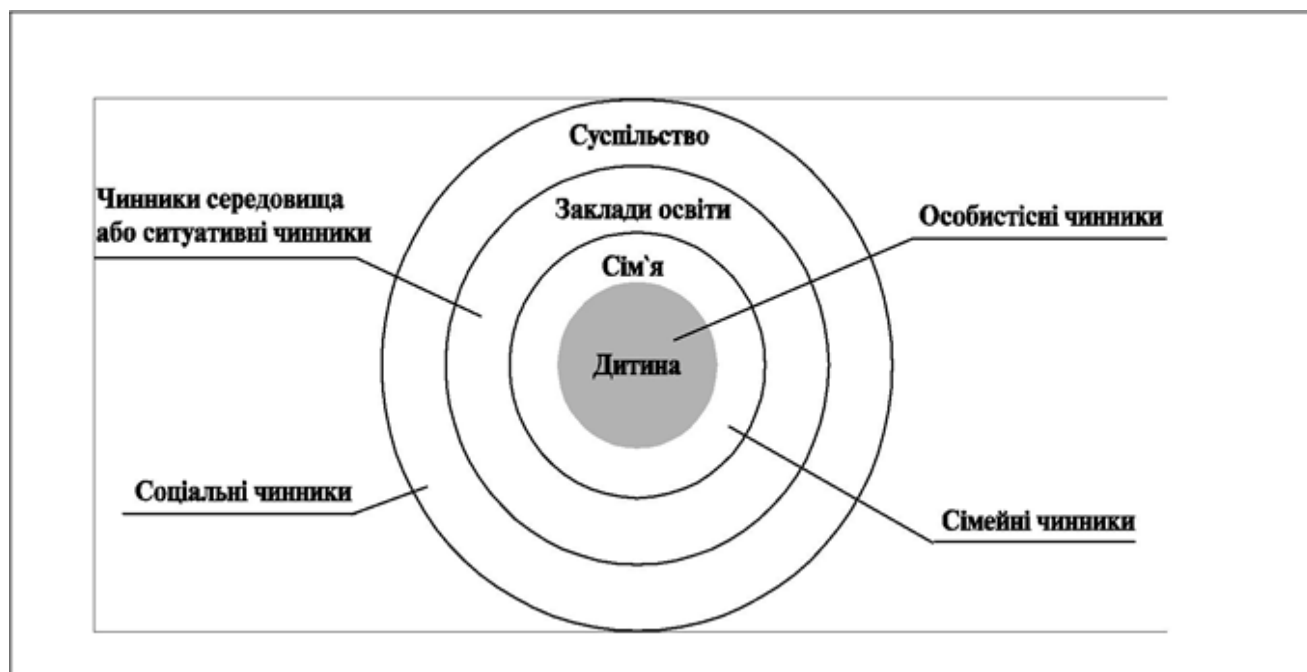

Рис. 10.1. Причини виникнення булінгу

3. Учасники булінгу (цькування).

Ситуація булінгу має колективний характер. У школі діти утворюють певну ієрархічну соціальну структуру, яка, як правило, має три основні елементи:

- кривдник (булер);
- потерпілий або мішень булінгу;
- спостерігачі.

Кривдник (булер) – це той, хто безпосередньо вчиняє булінг (цькування). Кривдниками(цями) найчастіше стають ті, хто росте без заборон та авторитету дорослих. Їм дуже часто не вистачає уваги з боку дорослих і поваги до їхньої особистості, через що їм весь час доводиться самостверджуватися за рахунок інших. У більшості таких дітей яскраво виражені нарцисичні та лідерські риси характеру.

Також, на боці кривдника(ниці) можуть виступати *спостерігачі(чки)-прихильники(ниці)* – вони підтримують дії лідера(ки), але самі в його діях активну участь не беруть. Серед прихильників(ниць) виділяють:

- активних – це ті, хто активно та відкрито підтримує знуцання, наприклад, сміхом або приверненням уваги до випадку;
- пасивних – це ті, яким подобаються знуцання, але вони не демонструють явних ознак підтримки.

Рис. 10.2. Учасники булінгу (цькування)

Найчастіше в розряд *потерпілого (жертви)* булінгу (цькування) потрапляють діти, які чимось відрізняються від своїх ровесників: фізичними даними, особливостями розвитку (гіперактивні, з синдромом дефіциту уваги, заїканням тощо), успіхами в навчанні, матеріальним становищем, навіть просто запальним чи спокійним характером, заниженою самооцінкою, вираженим почуттям провини та невдоволенням собою тощо. У зоні ризику жертвою булінгу стають діти, в яких немає довірливих відносин з батьками, дитина надана здебільшого сама собі і вулиці [10].

4. З'ясування обставин випадку булінгу (цькування)

Про особливості з'ясування обставин випадку варто знати всім працівникам закладу освіти. Це ретельний збір даних про те, що відбувається або відбувалося. Для цього, перш за все, варто:

- з'ясувати, хто є сторонами булінгу (кривдником, потерпілим, можливими свідками або підбурювачами);
- опитати їх, а також батьків, учителів/вчительок та інших причетних осіб, зафіксувати свідчення;
- звернутись до служби у справах дітей для з'ясування сімейних обставин кривдника та потерпілого;
- виявити наявність аудіо або відеофіксації, пошкодження речей тощо [3].

Ці матеріали розглядаються на комісії з розгляду випадку булінгу (цькування) в закладі освіти, тому мають бути підготовлені особливо ретельно.

Для освітян при з'ясуванні обставин важливо не підтвердити факт булінгу або спростувати його, це компетенція правоохоронних органів (лише за вироком суду можна говорити про доведеність скоєного правопорушення), важливо зрозуміти ситуацію, щоб можна було на неї вплинути, працювати на попередження нанесенню шкоди фізичному чи психічному здоров'ю – з «початковим булінгом (цькування)», тобто насамперед з ускладненими дитячими стосунками.

5. Заходи з протидії булінгу (цькування) для дітей молодшого шкільного віку

Більшість випадків булінгу (цькування) у молодшому шкільному віці серед дітей відбувається на шкільному подвір'ї, на перервах у шкільних коридорах, їдальнях тощо [5]. Як можна допомогти групі молодших школярів і школярок протидіяти булінгу (цькуванню):

- розказати дітям, чому така поведінка є неприйнятною;
- розказати дітям про їхні права;
- показати, що цькування не можна терпіти, дитина має право піти або сказати «стоп». Важливо зупинити свої дії щодо іншої дитини, якщо вона просить;
- переглянути разом із дітьми мультфільми, які допоможуть пояснити, що за непоказною зовнішністю насправді може ховатися яскрава непересічна особистість, що всі люди різні, однак кожному важливо відчувати себе частиною чогось більшого, ніж він є сам – членом родини, частиною певної спільноти тощо. Однак варто пам'ятати, що відчуття себе насправді щасливим можна лише серед тих, хто дійсно схожий на тебе – за вподобаннями чи світосприйняттям («Жив собі чорний кіт», «Про пташок», «Вірте у любов, вірте у Різдво», «Курка, яка несла всяку всячину», «Гидке каченя» тощо);
- звертати увагу на кожен прояв булінгу (цькування) та реагувати вчасно, зупиняти відверто насильницьку поведінку;
- допомогти дітям не бути поза групою, познайомитись і потоваришувати одне з одним;

- давати творчі завдання, де кожна дитина може виявити себе, призначати різних дітей лідерами підгруп;
- домовитись про загальне правило, що про будь-які випадки, коли дитина в небезпеці або їй заподіяно шкоду, треба негайно повідомити вчителя/вчительку або батьків.

Навчитися розпізнавати ситуації булінгу (цькування) та вчасно і правильно реагувати на його прояви в освітньому середовищі, переглядати відеолекції, презентації, конспекти, ставити питання на форумі – усе це можливо у ході навчання на безкоштовному онлайн-курсі Prometheus «Протидія та попередження булінгу (цькування) в закладах освіти» за QR (https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:MON+AB101+2019_T2/about).

6. Профілактика булінгу (цькування) в закладах освіти

Корисною практикою профілактики булінгу (цькування) та налагодження позитивної атмосфери в закладі освіти є створення шкільної служби порозуміння, де старшокласники допомагають своїм одноліткам вирішувати конфлікти мирним шляхом.

Шкільна служба порозуміння – це модель, яка впроваджується в Україні з 2004 року та позитивно зарекомендувала себе за цей час. За умови адаптації модель служби порозуміння може використовуватись і в інших закладах освіти. Для цього спеціально підготовленими тренерами-фасилітаторами проводиться навчання 8-10 шкільних медіаторів та координатора (шкільного психолога або соціального педагога) і створюється Шкільна служба порозуміння [13].

Шкільна служба порозуміння (далі – ШСП) – це простір у школі, де спеціально підготовлені учні/учениці займаються вирішенням конфліктів своїх однолітків, ґрунтуючись на принципах відновного підходу.

До шкільного медіатора може звернутись будь-хто – учень/учениця, вчитель/вчителька, представник(ця) адміністрації або батьки.

Для вирішення конфліктів учні/учениці застосовують медіацію – процес вирішення конфліктів мирним шляхом за допомогою третьої нейтральної сторони – медіатора.

Що робити школі, яка хоче створити у себе ШСП?

Насамперед – переконатись, що створення служби необхідне. Наприклад, можна провести в класах короткі анонімні опитування на тему рівня конфліктності або запитати вчителів/вчительок про їхнє бачення ситуації.

Якщо більш ніж 30% учнів/учениць зазначили, що потребують допомоги у вирішенні шкільних конфліктів, можна переходити до етапу створення.

Для цього потрібно заручитися підтримкою адміністрації та сторонніх експертів щодо створення Шкільних служб порозуміння (звернутись із запитом до відповідних громадських організацій), що допоможуть у відборі дітей, проведенні навчального тренінгу та забезпеченні подальшої роботи служби.

Завдання для самоаналізу та самоконтролю:

1. Назвіть основні фази розвитку булінгу.
2. Схарактеризуйте основні причини виникнення булінгу (цькування).
3. Які наслідки має з'ясування обставин випадку булінгу (цькування)?
4. Де відбувається більшість випадків булінгу (цькування) в молодшому шкільному віці?
5. Дайте характеристики булера/потерпілого.
6. У чому різниця між булінгом (цькуванням) та конфліктом між дітьми.
7. Булінг та мобінг: спільне й різне.

Завдання для самостійної роботи студентів:

1. Розкрити тему: «Драбина булінгу (цькування)» (реферат).
2. Дібрати матеріал про кібербулінг: причини, різновиди, ознаки, боротьбу з ним (конспект).
3. З'ясувати критерії визначення шкоди фізичному і психічному здоров'ю, заподіяної булінгом (цькуванням).
4. Ознайомитися з відмінностями булінгу (цькування) від конфлікту між дітьми та визначити, де відбувається булінг (цькування), а де – конфлікт між дітьми (таблиця).

Рекомендована література:

1. Булінг – важлива проблема для дітей в Україні. ЮНІСЕФ розпочинає кампанію проти булінгу URL: <https://pedpresa.ua/185372-buling-vazhlyva-problema-dlya-ditej-v-ukrayini-yunisef-rozpochynaye-kampaniyu-proty-bulingu.html> (дата звертання: 03.12.2020).
2. Булінг: ми всі можемо допомогти це зупинити : посіб. для батьків учнів початкових і середніх шкіл. Київ: Весна 2013. 10 с.
3. Воронцова Е. Програма «Профілактика та подолання булінгу у закладах освіти» URL: <http://xn--d1acjtrgde.kiev.ua/2017/08/24/profilaktika-ta-podolannya-bulingu-u-zakladah-osviti/> (дата звертання: 03.12.2020).

4. Закон України Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-viii> (дата звертання: 02.12.2020).
5. Ігрові методи діагностики булінгу як складник педагогічної майстерності вчителя початкових класів. *Scientific Horizon in The Context of Social Crises : Scientific Collection «InterConf», (№ 41): with the Proceedings of the 7 th International Scientific and Practical Conference (February 6-8, 2021). Tokyo, Japan: Otsuki Press, 2021.P. 355-359.*
6. Коли вашу дитину цькують : посібник для батьків URL: <https://glavcom.ua/specprojects/stopbullying/koli-vashu-ditinu-ckuyut-posibnik-dlya-batkiv-452001.html> (дата звертання: 03.12.2020).
7. Король А. Причини та наслідки дослідження явища булінгу *Відновне правосуддя в Україні. 2009. № 1-2.*
8. Мобінг в школі: як допомогти дитині подолати агресію в класі? URL: <http://kodwa.com.ua/mobing-v-shkoli-yak-dopomogti-ditini-podolati-agresiyu-v-klasi.html> (дата звертання: 03.12.2020).
9. Мобінг і булінг: як поводитись? URL: https://tsvetikm.blogspot.com/2017/02/blog-post_25.html (дата звертання: 03.12.2020).
10. Модуль 1. Булінг (цькування) як явище, його форми та учасники URL: <https://pntu.edu.ua/uploads/files/0/main/deps/ps/buling/module1/buling-iak-iavische.pdf> (дата звертання: 03.12.2020).
11. Filatova L., Tkachenko L., Kupina I. Educational discipline «pedagogical skills» as the direction of the project implementation «school of professional growth» (day at school) Theory and Practice of Future Teacher’s Training for Work in New Ukrainian School: monograph / Edit. I. F. Prokopenko, I. M. Trubavina. – Prague, OKTAN PRINT s.r.o., 2020. P. 451-462.
12. Що таке булінг, його види і як з ним боротись в школах URL: <https://pnotg.gov.ua/news/konsultatsiya14>(дата звертання: 03.12.2020).
13. Що таке шкільна служба порозуміння URL: <http://safeschools.com.ua/shsp/shcho-take-shkilna-slugba-porozuminnya/> (дата звертання: 02.12.2020).

Додатки

Додаток 1.

Закон України «Про освіту»

Додаток 2.

Концепція розвитку педагогічної освіти

Додаток 3.

Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року

Додаток 4.

Посадова інструкція вчителя початкових класів

Додаток 5.

Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти» (від 23.12.2020 р. № 2736)

Додаток 6.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» (від 18.12.2018 р. №2657-VIII)

Навчальне видання

Філатова Лада Семенівна

ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ

Навчальний посібник для студентів педагогічних університетів

Відповідальний за випуск: Л. С. Філатова

Відповідальність за дотримання вимог академічної доброчесності несе автор